

Historiseringen av Kirunas kulturmiljö

- i skenet av stadsomvandlingen

Olga Simonsuuri

Uppsats för avläggande av filosofie kandidatexamen i
Kulturvård, Bebyggelseantikvariskt program
15 hp
Institutionen för kulturvård
Göteborgs universitet

2015:32

HISTORISERINGEN AV KIRUNAS KULTURMILJÖ
- I SKENET AV STADSOMVANDLINGEN

Olga Simonsuuri

Handledare: Ingrid Martins Holmberg

Kandidatuppsats, 15 hp
Bebyggelseantikvariskt program
Lå 2014/15

UNIVERSITY OF GOTHENBURG
Department of Conservation
P.O. Box 130
SE-405 30 Goteborg, Sweden

www.conservation.gu.se
Ph +46 31 786 4700
Fax +46 31 786 4703

Program in Integrated Conservation of Built Environments
Graduating thesis, BA/Sc, 2015

By: Olga Simonsuuri
Mentor: Ingrid Martins Holmberg

The historicization of the built environment in Kiruna- in due to the city transformation

ABSTRACT

The city of Kiruna in northern Sweden is in process of transformation as a consequence of the mining industry. Parts of the city centre has to be moved to a new location. Some parts of the built environment will be demolished, while some buildings assessing great cultural values has been selected and will be moved to the new location. The aim of this thesis is to explore how the built heritage of Kiruna has its own specific text-based infrastructure. Discursive practices over time plays a great role in what is actually being considered as part of the cities heritage. To examine this, different categories of operators that play a big role in the historicization of Kirunas has been analysed. This includes the municipality, operators in the tourism-industry, the Kiruna-based organization 'Kirunas Rötter', a scientist and also independent authors. The operators play different roles and operate through different types of publications which are valued equally in the analysis. The reason for this is to give a more democratic picture of what, over a long period of time, has been viewed as the heritage of Kiruna. Eight components has been distinguished from this analysis: The first built environment, The dream of the pattern-city, LKAB:s buildings and the social welfare, The SJ-area and its built environment, The church as a monument and Modern architecture. These components has been formed during a long period of time and are anchored in the minds of the inhabitants. The analysis also shows that the components play a great role in decisions that are made today regarding the transformation of the city. A question that is discussed in the end of the thesis is if there is any way that the image of Kirunas built environment and heritage could be made more nuanced?

Title in original language: Historiseringen av Kirunas kulturmiljö – i skenet av stadsomvandlingen
Language of text: Swedish
Number of pages:
Keywords: Kiruna, historicization, city transformation, cultural heritage, production of space

FÖRORD

Uppsatsens ämne har valts utifrån mitt intresse för den stadsomvandling som äger rum i Kiruna just nu, och vad denna stadsomvandling egentligen har för konsekvenser för kulturmiljön och ortens platshistoria. Under utbildningens gång har jag även funnit det intressant att fundera över *vilka* som faktiskt får säga till om vad som blir kulturarv och inte. Dessa två intressen ledde fram till den här undersökningen som handlar om historiseringen av Kirunas kulturmiljöer.

Under arbetet har jag fått en större förståelse för hur en ort presenteras i olika texter, och hur samma oemotsagda historia ofta återberättas samt vikten av att som bebyggelseantikvarie kunna göra historieskrivningen mer nyanserad genom att också lyfta andra perspektiv. Jag vill tacka Joakim Norman från LKAB samt Clara Nyström, kommunantikvarie i Kiruna som hjälpt mig med material och information till uppsatsen. LKAB:s finansieringen av boende och resor till Kiruna har också underlättat arbetet. Jag vill även rikta ett tack till min handledare Ingrid Martins Holmberg, som kommit med goda råd och uppmuntran under arbetets gång.

Trondheim, augusti 2015

Olga Simonsuuri

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1. INLEDNING.....	9
1.1 BAKGRUND.....	9
1.2 TIDIGARE FORSKNING OCH KUNSKAPSBILDNING	11
1.2.1 SAMMANFATTNING TIDIGARE FORSKNING	14
1.3 PROBLEMFÖRMULERING	14
1.4 SYFTE OCH MÅLSÄTTNING	15
1.5 FRÅGESTÄLLNINGAR	15
1.6 TEORETISK REFERENS RAM OCH METOD	15
1.7 CENTRALA BEGREPP	17
1.8 KÄLLMATERIAL & AVGRÄNSNINGAR	17
1.9 DISPOSITION	19
2. STADSOMVANDLING I KIRUNA	20
2.1 DEFORMATIONER I MARKEN FÖRANLEDER STADSOMVANDLINGEN	20
2.2 GRUVSTADSPARKERNA 1 OCH 2.....	21
2.3 KIRUNAS GEOGRAFISKA INDELNING	22
2.4 KULTURMILJÖN	23
2.5 DIVE- ANALYSEN SOM GRUND TILL URVAL INFÖR STADSFLYTT	24
2.6 FLYTTPLANEN	24
3. HISTORISERINGEN AV KIRUNA.....	25
3.1 AKTÖRERNA I HISTORISERINGEN.....	25
3.2 TIDER OCH SKEDEN SOM AKTÖRERNA BEHANDLAR.....	26
3.3 PARALLELLA KOMponentER.....	27
3.4 KOMponentERNA - DE DOMINERANDE BERÄTTELSENA OM KIRUNAS KULTURMILJÖER	31
3.4.1 DEN ALLRA FÖRSTA BEBYGGELSEN	31
3.4.2 DRÖMMEN OM MÖNSTERSTADEN OCH VÄRLDENS BÄSTA SAMHÄLLE	33
3.4.3 LKABs BYGGNADER OCH DET SOCIALA ANSVARET	34
3.4.4 SJ:s BEBYGGELSE	36
3.4.5 KYRKAN SOM STADENS SEVÄRDHET	38
3.4.6 MODERN ARKITEKTUR.....	39
3.5 FRAMTRÄDANDE SKILLNADER MELLAN AKTÖRERNAS SÄTT ATT BESKRIVA	41
4 RESULTAT.....	44
5 AVSLUTANDE DISKUSSION	48
6 SAMMANFATTNING.....	50
7 ILLUSTRATIONSFÖRTECKNING.....	52
8 KÄLLFÖRTECKNING.....	53

1. INLEDNING

Den här uppsatsen behandlar historiseringen av Kirunas kulturmiljöer i förhållande till den stadsomvandling som inom de närmsta åren kommer att påverka Kiruna. Uppsatsen är ett examensarbete som omfattar 15hp, för att avlägga kandidatexamen inom bebyggelseantikvariskt program och kulturvård.

1.1 Bakgrund

Kulturmiljövården är ett fält som ständigt måste utvecklas och omprövas för att bättre korrespondera med de förutsättningar som dagens planeringsprocesser ger. Det kan bland annat innebära att man behöver öka medborgardeltagandet så att urvalet av kulturhistoriskt värdefulla byggnader och miljöer ska bli mer demokratisk och representera fler. En sådan diskussion förs såväl inom Sverige som internationellt.¹ Den europeiska landskapskonventionen påtalar just dessa demokratiaspekter som bör komma upp på dagordningen inom kulturmiljövården.² Förutom medborgarnas ökade deltagande är det intressant att undersöka vad olika aktörer har riktat sitt intresse mot inom kulturmiljön. Ser de på värdet av kulturmiljön på samma sätt, eller bildas det parallella berättelser som säger emot varandra?³ Nedan presenteras den europeiska landskapskonventionens demokratiaspekt, som även ligger till grund för undersökningens problemformulering.

Den europeiska landskapskonventionen

Sverige ratificerade Landskapskonventionen 1 maj 2011 då den också trädde i kraft. Ingen myndighet finns utpekad som har ansvar för konventionen, men den ska finnas för att influera till en helhetssyn på landskapet även om inte myndigheter kan fatta beslut baserat och med stöd i konventionen. Det finns en viktig demokratiaspekt i landskapskonventionen som belyser vikten av människors aktiva deltagande i både förvaltning och värdering av landskapet. Landskap definieras som; "Ett område sådant som det uppfattas av människor och vars karaktär är resultatet av påverkan av och samspel mellan naturliga och/eller mänskliga faktorer."⁴

Många frågor gällande bevarande och deltagande aktualiseras i Kiruna idag. Gruvbolaget Luossavaara Kiirunavaara AB (LKAB) som etablerade sig år 1890 vid bergen Kiirunavaara och Luossavaara, platsen där Kiruna idag ligger, beslutade 2004 i samråd med kommunen om att

¹ <http://www.raa.se/om-riksantikvarieambetet/vart-internationella-arbete/europaradet/europeiska-landskapskonventionen/> (7/8-2015)

² *ibid* (4/7-2015)

³ Andersson S, Olsson K och Wetterberg O. 2015. *Gamlestaden. Strukturella förändringar och kulturarvsprocesser – en fallstudie*, s. 2

⁴ <http://www.raa.se/om-riksantikvarieambetet/vart-internationella-arbete/europaradet/europeiska-landskapskonventionen/> (14/6-2015)

genomföra en stadsomvandling av Kiruna för att utvinningen av malm ska kunna fortgå. Stadsomvandlingen innebär att delar av centrum ska flytta till en ny plats, och stora delar av den befintliga bebyggelsen kommer att rivas. Några utvalda kulturhistoriskt värdefulla byggnader kommer att flyttas till nya centrum.⁵

I Kiruna möts en rad olika riksintressen. Hela Kiruna tätort är riksintresse för kulturmiljö, men gruvnäring, rennäring och militär verksamhet är andra riksintressen som ständigt måste vägas mot varandra.⁶ Gruvnäringen står dock överordnad de andra riksintressena och ges således företräde framför exempelvis kulturmiljön om dessa två skulle hamna i konflikt. Enligt miljöbalk 3 kap 10 §, ska ett område som har två riksintressen som står mot varandra, det riksintresse ges företräde som bäst främjar en långvarig användning av området.⁷

Liksom i många andra svenska städer på 1960-70 talen, skedde det omfattande rivningar också i Kiruna centrum. Riktlinjen i Kiruna var att all bebyggelse som var uppförd innan 1920 skulle rivas. Bland annat revs Missionskyrkan som låg belägen i kvarteret Ort drivaren. Också hela bolagsområdet som gruvbolaget LKAB byggt upp, skulle saneras enligt ett beslut från 1977, men detta blev inte av.⁸

När Centrumskolan (1902) revs 1972 blev många Kirunabor upprörda. Kommunen bestämde sig då för att ta ett samlat grepp om kulturmiljön då det inte fanns något program för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse.⁹ En bevarandekommitté bildades bestående av LKAB, kommunens byggchef samt stadsarkitekten och en bevarandeplan upprättades 1981. Bevarandeplanens syfte är att ge kunskap om kulturmiljöer och används som underlag för beslut vid bygglov och planering.¹⁰ Bebyggelsen som bevarandeplanen omfattar är indelad i olika geografiskt avgränsade områden. Tre områden i bolagsområdet, två i SJ-området samt två på Stadsplanen. Högalid, Nedre och Övre Norrmalm, Bebyggelse som tas upp i bevarandeplanen är främst uppförd innan 1930. Dessa tre områden kommer att behandlas närmare längre fram i uppsatsen.

Bevarandeplanens stora genomslag i planeringen kan ses genom att vissa byggnader numera skyddas i detaljplan med q-märkning. Byggnadernas q-märkning motiveras med att de berättar om stadens

⁵ Fördjupad översiktsplan Kiruna, FÖP, (2014), s.126

⁶ FÖP Kiruna (2014) s.125

⁷ Miljöbalk (1998:808)

⁸ Johansson (2013) s. 25

⁹ Informant 1

¹⁰ <http://www.boverket.se/sv/PBL-kunskapsbanken/teman/kulturvarden/kulturvarden-i-plan---och-bygglagen/detaljplan-och-kulturvarden/> (5/7-2015)

framväxt och är arkitektoniskt värdefulla. Några av byggnaderna som skyddats efter bevarandeplanens införande är, gamla brandstationen, Landströms, gamla kyrkoherdebostaden och Safari. Byggnaderna är dock fortsatt hotade av rivning på grund av stadsomvandlingen.¹¹ Att hela Kiruna också är riksintresse för kulturmiljövården är en annan framgång som bevarandeplanen bidragit till. Det är de sammanhängande miljöer och enskilda byggnader och samspelet mellan dessa som är en stor del av värdet.¹²

Stadsomvandlingen innebär stora förändringar för invånarnas levnadssätt, men också för stadens fysiska form. Vissa för invånarna bekanta miljöer och byggnader kommer att försvinna, andra kommer att flyttas till Nya Kiruna. De planeringsöverväganden som görs kommer att föra med sig att byggnader som flyttas får nya sammanhang och värden. *Vad* är värdefullt i staden i form av kulturmiljö, *varför* är det värdefullt och *för vem* är det värdefullt? Vem får vara med och besluta om dessa frågor? Detta blir frågeställningar som kommunen och LKAB måste förhålla sig till. De avvägningar som görs avseende kulturmiljön i Kiruna kommer för all framtid spegla hur man tänkte och valde ut bebyggelse i vår tid. (problemformulering samband, sätt in problemformulering)

1.2 Tidigare forskning och kunskapsbildning

Nedan presenteras det rådande forskningsläget avseende strukturomvandling av kulturmiljöer, samt om Kirunas stadsomvandling. Dessa teman som det tidigare forskats om ligger till grund för den här uppsatsen och berör ämnen som överväganden i planeringsprocesser, vilka rådande föreställningar om Kiruna som finns samt hur kulturarv blir till genom kulturarvsprocesser.

Överväganden i planeringsprocessen

Olika överväganden i planeringsprocessen inför stadsflytten i Kiruna har studerats av Olsson och Adolphson i artikeln som ingår i Adolphsons doktorsavhandling *On analysing changes in urban structure* (2011). Utgångspunkten i undersökningen tas i samtida stadsbyggnadsideal samt samhällsteoretiska skolor utifrån vilka: *kulturvärden*, *identitet* och *stadsstruktur* diskuteras.¹³ I relation till dessa skolor har tre olika typer av planeringsunderlag analyserats; Fördjupad översiktsplan för Kiruna centralort (2006), Så tyckte kirunaborna! - en sammanställning av svar från enkätundersökningen ”Vilken är din bild av Kiruna?” (Kiruna kommun 2007) och Nya Kiruna - Nordvästra alternativet (LKAB/Wilhelmson arkitekter 2006). Syftet med analysera dessa dokument

¹¹ <http://www.kiruna.se/Kommun/Bygga-bo-miljo/Bevarandeplan/Kulturmiljo/> (28/4)

¹² Riksantikvarieämbetet (2008) s.12

¹³ Olsson, K & Adolphson M, *Stadsstruktur, kulturvärden och identitet – framtida flytt av Kiruna stad*, KTH (2008) s.2

har varit att försöka urskilja olika perspektiv på hur stadsutveckling kommer till uttryck och diskuteras.¹⁴ Slutsatser som kan dras av analysen är att de planeringsöverväganden som kommer till uttryck i de olika dokumenten fokuserar på den *fysiska* miljön snarare än de *immateriella* värdena. Den sociala kontexten och hur stadens fysiska form möjliggör och samspelar med mänskliga aktiviteter i staden, är mindre framträdande resonemang som förs i det analyserade materialet. Kulturmiljön ses också som något som framför allt är av fysisk och av materiell karaktär. Denna syn på kulturmiljöns fysiska egenskaper och kvaliteter medför att viktiga immateriella värden förbises. Vad stadsmiljöns kulturvärden egentligen består av, och hur dessa värden kan vara identitetsskapande för lokalsamhället behandlas således inte i de analyserade dokumenten. I enkätundersökningen hade ett *representativt urval* av byggnader och miljöer i Kiruna valts ut, till vilka det ställdes frågor om betydelse och väsentlighet för staden. En brist med detta urval i enkätundersökningen var att *vem* eller *vad* urvalet representerade, inte diskuterades.¹⁵

Avslutningsvis påtalas vikten av framtida undersökningar gällande de maktperspektiv som framträder i planeringsprocesser. Frågor som är intressanta att undersöka skulle kunna vara; *Vad* är det som är viktigt i Kiruna och *vilka* har mandat att bestämma detta? Vilka teorier, perspektiv och utgångspunkter på stadsbyggande är de dominerande i planeringsprocesserna och hur kommer dessa att påverka framtida rumsligheter? Och, hur går processen till för vilka byggnader och strukturer som invånarna ska få tycka till om?¹⁶

Föreställningar om Kiruna

Masteruppsatsen *Föreställningar om stadsomvandlingens Kiruna* av Jennie Sjöholm (2010), syftar till att redogöra för vilka föreställningar det finns om Kiruna i samband med stadsflytten. Studien har genomförts genom textanalyser av tidningsartiklar, kommunens dokument samt genom en enkätundersökning som genomfördes på Hjalmar Lundbohmsskolan 2007, en gymnasieskola i Kiruna. Det övergripande målet för uppsatsen är att undersöka hur Kiruna som *plats* betraktas i den stundande stadflytten. De tre föreställningar om staden som har kunnat urskiljas är: Kiruna som gruvstaden, Kiruna som idealstaden och Kiruna som staden som ska flyttas. Dessa föreställningar aktualiseras i ett nedslag i tiden, det vill säga i nutid inför stadsomvandlingen.¹⁷

Sjöholm har undersökt tidningsartiklar och kommunala dokument från tidsperioden 2004 då det togs

¹⁴ Olsson, K & Adolphson M (2008) s.10

¹⁵ ibid s.16

¹⁶ ibid s.18

¹⁷ Sjöholm, Jennie, *Föreställningar om stadsomvandlingens Kiruna*, Göteborgs universitet, 2010 s. 83

ett definitivt beslut om att flytta staden, fram till och med sommaren år 2009. I undersökningens avgränsningar diskuteras det faktum att en djupare analys skulle behövas av hur dessa tre föreställningar om Kiruna uppstått. Sjöholm menar att dessa rådande föreställningar skulle kunna få en djupare förklaring om man studerade dem utifrån ett historiskt sammanhang, varpå ett större källmaterial skulle behöva studeras. I detta källmaterial skulle äldre tidningsartiklar, planer/ utredningar samt litteratur studeras och analyseras.¹⁸

Om kulturarvsprocesser: Malmberget

Malmberget, är en antologi av Wetterberg & Svensson m.fl. bestående av flera artiklar som är en del av ett större projekt gällande hur strukturella samhällsförändringar påverkar kulturmiljön i Malmberget. I antologin undersöks Malmberget som en plats som starkt präglas av gruvindustrin, och vad den fortsatta gruvdriften får för konsekvenser för kulturmiljön och hur den upplevs.

Studiens syfte är att belysa hur ett samarbete mellan olika professioner kan vidga vyerna och bidra med kunskap om hur livet i Malmberget kan ha sett ut i dåtid och i nutid.¹⁹ Avsikten i en bredare mening är att kunna belysa vilka möjligheter och resurser kulturarvsförvaltningen faktiskt har som kan vara viktiga bidrag i planeringssammanhang.²⁰ Den analytiska utgångspunkten är att belysa hur platser och orter kan analyseras genom historien om man ser till de relationer och de nätverk som skapat dem.²¹ I Ingrid Martins Holmbergs artikel genomförs en analys av kulturarvsprocesser i Malmberget samt i grannorten Gällivare. Hur kommer dessa processer till uttryck? Analysmaterialet består främst av olika utsagor och representationer som behandlar orternas historia. Inför den framtida planeringen avseende grannorterna diskuterar Martins-Holmberg problem och möjligheter med utgångspunkt i begreppet *historisering*. Vilka är de sammanhang där ett intresse för Malmbergets kulturmiljöer har uppkommit? Vilka miljöer och byggnader har intresset riktats mot?²²

Analysen visar dels att det finns en tydlig åtskillnad mellan de närliggande orterna Gällivare och Malmberget, en åtskillnad som är en viktig komponent i orternas respektive identitetskonstruktioner.²³ Orternas polarisering upprätthålls i berättelse efter berättelse. En annan slutsats är att byggnader, miljöer och platser som på olika sätt har avbildats och beskrivits genom

¹⁸ Sjöholm s.16

¹⁹ Svensson, Birgitta & Wetterberg, Ola (red.), *Malmberget: strukturella förändringar och kulturarvsprocesser : en fallstudie*, 1. [uppl.], Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 2008s. 6

²⁰ *ibid* s.11

²¹ *ibid* s.8

²² Svensson och Wetterberg s.12

²³ *ibid* s.43

tiden, har cementerats som kulturarv och kulturmiljö i folks medvetande. En problematik är att det är svårt att få tag på material som berör teman som inte ryms inom denna allmänna uppfattning om kulturarv, exempelvis romers historia i Malmberget. Byggnader är bärare och upprätthållare av berättelser och blir i och med detta representanter för bland annat lokal identitet och förankring. Men byggnader kan också ges nya berättelser där fler grupper kan inkluderas. Om en byggnad flyttas till en ny plats som en konsekvens av gruvnäringen, kan dessa cementerade berättelser ifrågasättas och byggnaderna kan fortsätta existera med andra berättelser, och sådana här utgångspunkter skulle kunna innebära stora resurser i framtida planering gällande kulturmiljön.²⁴

1.2.1 Sammanfattning tidigare forskning

Sammantaget kan det konstaterats att forskning om Kirunas kulturmiljö har skett utifrån olika utgångspunkter, men att fokus framför allt har riktats mot de fysiska kulturmiljöerna. Något som inte problematiseras är det urval som görs av kulturmiljö i exempelvis en enkätundersökning, som antas vara representativ för Kirunas befolkning. Invånarnas föreställningar om staden är tydliga, men vart kommer dessa föreställningar ifrån? Framför allt fokuserar forskningen på dagsläget i Kiruna och hur den faktiska situationen ser ut *idag*. Mycket av forskningen har också kommit till inför den stundande stadsflytten. Varför det ser ut som det gör, och vart föreställningarna härrör ifrån är dock ännu outforskat. Det som saknas är de längre tidsperspektiven som kan belysa hur berättelserna står i relation till särskilda aktörer.

1.3 Problemformulering

Det som går att utläsa av forskningsläget är att det har forskats en hel del om Kirunas kulturmiljö, men att det finns vissa luckor som behöver fyllas i. Kulturmiljövården kan ofta ses som ett expertbaserat fält där beslut som fattas saknar förankring hos medborgarna. Den europeiska landskapskonventionen påtalar just att delaktighet och demokrati är viktigt då kulturmiljöerna tillhör alla. I forskningen om Kiruna har det inte gjorts så mycket när det kommer till att undersöka vilka aktörer som faktiskt får vara med och besluta om stadens kulturmiljöer. Det finns andra aktörer än experterna, vilkas röster ibland faller bort och viktiga perspektiv på kulturmiljö förbises. Det är därför mycket angeläget att studera representationer av Kiruna, som har kommit till under en lång tidsperiod för att kunna ge svar på om det finns andra berättelser jämsides med de allmänt rådande och idag ofta oemotsagda berättelserna. De andra berättelserna med icke-experter som upphovsmän kan då prövas mot dessa oemotsagda berättelser och bidra med ny kunskap i de planeringssammanhang som just nu sker i Kiruna. För att kunna studera Kirunas platshistoria är det alltså viktigt att titta på vad det finns och har funnits för olika föreställningar om ortens kulturmiljö

²⁴ Svensson och Wetterberg s.53

och vad som har lyfts fram genom historien. Vid studier av textbaserade representationer, med olika aktörer som upphovsmän, som har olika utgångspunkter och olika former för presentation skulle således kunna ge en mer nyanserad och demokratisk bild av vad Kirunas kulturarv faktiskt är.

1.4 Syfte och målsättning

- Syftet med studien är att undersöka representationer av Kiruna som kommit till i olika tider och är författade av olika aktörer, och genom detta förstå hur bilden av vad som är Kirunas kulturarv genom tiden har formats genom textbaserade infrastrukturer.
- Att belysa vilka aktörer som har och har haft tolkningsföreträde gällande Kirunas kulturmiljö och hur dessa föreställningar som formats över lång tid, idag fortfarande får kontinuitet i planeringsprocesser.
- En målsättning med studien är att bidra till en bredare och syn på hur andra grupper kan inkluderas i kulturarvsprocesser.

1.5 Frågeställningar

Genom textanalyser av representationer av Kiruna ska följande frågeställningar besvaras:

- Vilka är aktörerna i historiseringen av Kiruna?
- Vilka komponenter lyfts fram från Kirunas historia med fokus på kulturmiljö och kulturarv?
- Kan man se spår av dessa komponenter i dagens planeringsprocesser i och med stadsflytten?

1.6 Teoretisk referensram och metod

Undersökningen använder den teoretiska referensramen och metoden diskursanalys. En diskurs kan förklaras som ett sätt att tolka och förstå världen eller vissa delar/ utsnitt av världen.²⁵ Genom utgångspunkten att språket står i fokus, kan man sedan analysera olika samhällsfenomen.²⁶ Vad som kan undersökas med en diskursanalys varierar. Exempelvis kan man fördjupa sig i hur olika föreställningar skapas i en given diskurs, samt vad som kan sägas inom en diskurs, det vill säga, vilka ramar sätter diskursen för vad som kan och inte kan sägas.²⁷ Diskursanalysen kan också

²⁵ Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise, *Diskursanalys som teori och metod*, Studentlitteratur, Lund, (2000) s.7

²⁶ Bergström, Göran & Boréus, Kristina (red.), *Textens mening och makt: metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*, 2., [omarb.] uppl., Studentlitteratur, Lund, (2005)s. 305

²⁷ ibid s. 20

användas för att analysera förändringar i sätt att se på saker över tid och vilka ramar som satts upp för vad som kunnat sägas. Även identitetskonstruktioner kan undersökas genom diskursanalys.²⁸ Inriktningen på diskursanalys som kommer att användas i uppsatsen är den *franska* inriktningen som ofta associeras med Michael Foucault. Foucault definierar diskurser som: ”Hela den praktik som frambringar en viss typ av yttranden.”²⁹ Michael Foucault’s *L’archéologie du savoir* (1969) är ett ”arkeologiskt” angreppssätt inom diskursteorin som innebär att man undersöker *hur, varför* och *vilka premisser* som råder för att vissa utsagor accepteras som betydelsefulla och sanningsenliga i en historisk epok. Denna information i sin tur kan säga något om erfarenheter och synsätt för den specifika epoken. Utgångspunkten tas i att sanning i själva verket är en diskursiv konstruktion där diverse kunskapsregimer anger sanning och osanning. Därför kan inte kunskap ses som en verklighetens avspegling. Hur ser reglerna ut för vad som kan och inte kan sägas? Likaså, hur ser reglerna ut för vad som är sant och osant?³⁰

Utsagor som förekommer inom ett bestämt verksamhetsfält, exempelvis böcker om en orts historia, kan ofta vara ganska lika. Det som berättas i en utsaga, återberättas gång på gång i andra efterkommande verk.³¹ Alla utsagor framförs dock inte, vissa sällas bort eller blir inte accepterade som rådande sanningar inom sitt verksamhetsfält. Detta fenomen är historiskt betingat och reglerna sätter således gränser för det som framförs och det som inte framförs.³² Inom diskursbegreppet rymms också förståelsen av texternas förmåga att upprätthålla eller skapa vissa maktstrukturer. Texter relaterar på olika sätt till människor och grupper av människor. Dels finns det mottagare av texterna, dels finns de som har skapat dem. Texter fungerar som speglingar av omedvetna och medvetna föreställningar, dessa föreställningar härrör från människor i texternas tillkomstmiljöer. Därför kan man säga att texter återspeglar, ifrågasätter eller reproducerar t.ex. makt, men är i sig själva inte makt.³³ Foucault talar också om *makt* i diskurser. Han menar att när en diskurs skapas leder detta till att människor kontrolleras. Detta sker genom så kallade utestängningsmekanismer. Makt är något som uppkommer i relation mellan individer och denna makt leder i sin tur till antingen begränsningar eller möjligheter för olika människor. En sådan mekanism kan vara; när något blir förbjudet, sjukt, tradition eller icke-tradition och vad av det här som ses som rätt eller fel.³⁴

²⁸ Boréus (2005) s.357

²⁹ ibid s.308

³⁰ ibid s.310

³¹ Holmberg, Ingrid Martins (2006). *På stadens yta: om historiseringen av Haga*. Diss. Göteborg : Göteborgs universitet, 2006 s. 45

³² Winther (2000) s. 19

³³ Boréus (2005) s. 15

³⁴ ibid s.311

Gällande *kunskap*, definierar Foucault det som något som i första hand är etablerad kunskap, vilken är mycket nära förbunden med makt. Den etablerade kunskapen är drivmedlet i de beskrivna utestängningsmekanismerna. Diskurser säger något om vad som kan sägas, vem som får säga det och varifrån dvs. från vilka olika positioner något sägs och hur något sägs.³⁵ Utgångspunkten i studien blir alltså att de byggnader och miljöer i Kiruna som under historien omskrivits och avbildats, har blivit en del av den allmänna uppfattningen om vad som är Kirunas kulturarv.

1.7 Centrala begrepp

- **Berättelse** – En skildring av något som har hänt i historien.
- **Komponent** – Ett begrepp som härrör från narrativanalysen, vilka komponenter en berättelse består av, vilka roller som förekommer i berättelsen och hur berättelsen är uppbyggd.³⁶ Jag kommer i uppsatsen använda begreppet komponent för att belysa vilka delar som ingår i historiseringen av Kiruna, med fokus på kulturmiljöer. En komponent kan alltså likställas med ett utsnitt ur historien.
- **Parallell komponent** – Ett utsnitt ur historien som inte ingår i den dominerande berättelsen om Kiruna, utan är existerar parallellt med de dominerande berättelserna/komponenterna.
- **Historisering** – begreppet är ett analytiskt redskap som definieras som ”textbaserade artikuleringar av den befintliga kulturmiljöns förflutna.”³⁷
- **Utsaga** ”något som sägs, ett påstående eller hävdande i språklig form”³⁸

1.8 Källmaterial & Avgränsningar

I min undersökning har jag utgått ifrån representationer och presentationer av Kiruna, dvs texter som behandlar Kirunas historia och mer specifikt ortens kulturmiljöer. Materialet utgörs främst av olika sorters representationer om Kiruna där ortens historia omskrivs, men i analysen ingår även fotografier tagna av Borg Mesch (1869-1956)³⁹ som ingår i Kiruna kommuns fotoarkiv. Representationerna har tillkommit i olika sammanhang över tid, de har skilda former för presentation och olika aktörer som upphovsmän. Källmaterialets urval och spektra har valts för att försöka ge en vidd till det som finns skrivet om Kiruna. De olika skrifterna riktar sig också olika mycket till allmänheten. Avsikten har varit att främst använda material som finns att tillgå på orten.

³⁵ Boréus (2005) s.312

³⁶ ibid s.19

³⁷ Holmberg (2006) s. 44

³⁸ <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/utsaga> (4/5-2015)

³⁹ <http://www.kiruna.se/bildsamling/Fotografer/Borg-Mesch/> (21/5-2015)

Det största materialet som studerats har inhämtats från det lokala biblioteket i Kiruna. Representationerna anses ha en bra spridning till allmänheten samt vara lättillgängliga i och med att de finns att tillgå på biblioteket. Skrifterna som valts står organiserade under avdelningen *Kirunalitteratur* och omfattar dels lokalhistoria men också andra publikationer där ortens historia som helhet omskrivs eller med fokus på utvalda avsnitt hur historien. Enligt informant 3 är de mest vederhäftiga skrifterna om Kirunas historia: *Kiruna 100-års boken* (Kjell Törmä 2000) samt *Kirunas första sekel* (Åke Barck 2000), bägge utgivna av Kiruna kommun. Ett verk som specifikt behandlar Kirunas bebyggelse är Lasse Brunnströms *Kiruna - ett samhällsbygge i sekelskiftets Sverige, del 1 & 2* (1981).⁴⁰

Kommunens bevarandeplan från 1984 en offentlig handling, men den intresserade individen måste själv veta om att bevarandeplanen finns och var den går att hitta för att kunna ta del av den. Även turistguider och ortpresentationer har använts som källmaterial. *Svenska Turism Föreningen* har omskrivit Kiruna sedan 1909. Efter detta har en rad andra presentationer av Kiruna tillkommit såsom: *STF* (1921), Kirunas egen turistförening *Något om Kiruna* (1955), *Lonely Planet* (2009), *Norrland på spåret* (2003) samt *Upplev Sverige* (2011). Föreningen Kirunas rötter har dokumenterat gruvbolaget LKAB:s fastigheter vilket har resulterat i två verk; *Bolagets äldre fastigheter* samt från *Bolagsområde till gruvstadspark* (2014).

Också litteratur i form av essäer och skönlitteratur har studerats av aktörer som i undersökningen kallas *oberoende författare*. De oberoende författarna som behandlar Kirunas historia är, Po Tidholm i *Norrland* (2012), *Kiruna stad och vildmark* (1977) av Karl Erik Johansson Backe och Gunnar Erkner, *Kiruna året runt* (1988) av Börje Rönnberg och Åke Barck samt *Fjällfotografen Borg Meschs äventyr bland Lapplands fjäll* (1929) av Ossian Elgström.

En problematik som uppstår vid en diskursanalys av hur Kirunas kulturmiljöer representerats är det faktum att byggnadsnämndens arkiv brann upp år 1909, vilket innebär att alla handlingar fram tills det årtalet gick förlorade. Det innebär att mängden forskning om bebyggelsen som ligger belägen på det stadsplanlagda området i Kiruna inte är så stor. Denna brist på tidigt material avseende detta område är något som varje forskare som vill studera stadsplanens bebyggelse kommer att stöta på, och detta begränsar i sin tur också diskursanalytiska studier.

⁴⁰ Informant 3

Avgränsningar

Först och främst har jag inom uppsatsens ramar gjort en geografisk avgränsning av undersökningsområdet som utgörs av Kiruna tätort och mer specifikt Kiruna centrum. Uppsatsen bygger i första hand på skrivna representationer om Kiruna och intervjuer har endast använts som komplement till det skrivna materialet. Arkivmaterial från kommun, LKAB eller SJ har inte använts i undersökningen. Inte heller Norrbottens museums samlingar som berör Kiruna.

1.9 Disposition

Efter detta inledande kapitel inleds uppsatsen i kapitel 2 med en presentation av dagsläget inför den stundande stadsflytten i Kiruna och några planeringsöverväganden tas upp som gjorts gällande kulturmiljö. Därefter följer studiens undersökningsdel i kapitel 3, där aktörerna som har varit med i historiseringen av Kiruna presenteras samt vilka tider de behandlar. Vidare presenteras de olika komponenter som finns med i de flesta skildringarna om Kiruna och som kan sägas ingå i den övergripande berättelsen om staden. Komponenterna är indelade i parallella komponenter och komponenter. Varje komponent behandlas separat och efter aktör. I vissa fall behandlar inte alla aktörer varje specifik komponent, då finns aktören inte med under avsnittet för den komponent som behandlas. Skillnader mellan aktörernas sätt att beskriva tas upp i slutet av avsnittet. Till sist presenteras analysens resultat, och komponenterna jämförs med den faktiska flyttplanen. Slutligen diskuteras betydelsen av resultatet samt sådant som skulle kunna ge en mer nyanserad bild av Kirunas historia och användas i framtida planeringssammanhang.

2. STADSOMVANDLING I KIRUNA

I det följande avsnittet sätts läsaren in i vad som sker i Kiruna i dagsläget i skenet av stadsomvandlingen. Vad är det som föranleder stadsomvandlingen, hur påverkas kulturmiljön? Har stadens geografiska indelning något att göra med hur planeringsöverväganden gjorts angående kulturmiljön? Slutligen presenteras den aktuella flyttplan som finns över kulturhistoriskt värdefull bebyggelse som kommer att flytta till nya centrum.

2.1 Deformationer i marken föranleder stadsomvandlingen

Sedan början av 2000-talet har gruvnäringen börjat blomma och malmpriserna har ökat påtagligt till följd av en ökad efterfrågan från den internationella marknaden.⁴¹ Detta uppsving för järnmalm föranledde att gruvbolaget LKAB i inledningen av 2000 tog sig för att titta på malmfyndigheter som ligger belägna under Kirunas existerande stadsbebyggelse. Samma omständigheter med malmfyndigheter som ligger under befintlig bebyggelse råder i Kiruna men också på andra delar av Malmfältet, såsom Malmberget.⁴²

År 2004 offentliggjorde Kiruna kommun att delar av stadens centrum ska flyttas till en ny plats, som en konsekvens av malmbrytningen, då man bestämt sig för att fortsätta med att bryta malm från de malmkroppar som finns belägna under staden. Järnvägar, vägar, bebyggelse, och infrastruktur, ja egentligen de mest väsentliga delarna av Kirunas fysiska miljö kommer på så vis att påverkas av den fortsatta malmbrytningen. Deformationer och sprickbildning kommer att bildas i marken när brytningen fortsätter in under stadens bebyggelse, och denna så kallade deformationsutbredning kommer att resultera i att befintlig bebyggelse måste flyttas eller rivas, på något sätt avvecklas för att gruvbrytningen ska kunna fortgå.⁴³

Största delen av den befintliga bebyggelsen i centrum kommer rivas och nya byggnader kommer att uppföras i nya centrum som kommer att anläggas några kilometer öster om nuvarande stadskärna. Här kommer funktioner såsom bland annat kyrka, stadshus, handel, kultur, hotell, bostäder, grönområden och skola inrymmas.⁴⁴ Hit kommer även ett antal kulturhistoriskt värdefulla byggnader

⁴¹ Sjöholm (2010) s.18

⁴² Olsson & Adelson (2008) s. 1

⁴³ Sjöholm (2010) s. 21

⁴⁴ FÖP (2014) s.49

att flyttas, och placeras i anslutning till ny bebyggelse.⁴⁵ Placering och integrering av dessa kulturhistoriskt värdefulla byggnader utarbetas i samråd med kommunantikvarien i Kiruna.⁴⁶

Fig.1 Deformationsutbredning, fördjupad översiktsplan Kiruna kommun 2014

Vilka byggnader som kommer att flyttas har beslutats av kommunen och LKAB. De fastigheter som nu står i kommunens ägo kommer att köpas ut av LKAB, och bolaget kommer också att bekosta flytt eller rivning av de byggnader som köps ut. Enligt minerallagen är det den part som åsamkar skada på någon annans mark, den som ska stå för kostnaderna. Därför står gruvbolaget för stadsomvandlingens utgifter.⁴⁷ Tidsplanen för detta stora projekt sträcker sig under lång tid och är sammanlänkad med deformationsutbredningen för malmbrytningen.⁴⁸

2.2 Gruvstadsparkerna 1 och 2

De områden som först kommer att beröras av deformation kommer att succesivt avvecklas och omvandlas till så kallade gruvstadsparkar. Stadens invånare kommer att kunna vistas i dessa parker under en övergångsperiod då stad blir till en zon för mineralutvinning. Syftet är att skapa rum för friluftsliv och rekreation och parkerna kommer att fungera som buffertzoner mellan gruvan och staden.⁴⁹ Idag innehåller dessa områden förutom bostäder och anläggningar för service, även kulturhistoriskt värdefull bebyggelse.

⁴⁵ Riksantikvarieämbetet (2008) s.6

⁴⁶ Informant 1

⁴⁷ <http://kiruna.se/Stadsomvandling/Vanliga-fragor/> (6/7-2015)

⁴⁸ Sjöholm (2010) s. 52

⁴⁹ Riksantikvarieämbetet (2008) s. 9

I Gruvstadspark 1 (GP1) som först kommer att avvecklas finns kulturhistoriskt värdefulla byggnader som; Ingenjörsvillan, Järnvägsstationen, Kirunas äldsta bostadshus B5, Kiruna Stadshus samt Länsmansbostaden.⁵⁰ I området för GP2 finns kulturhistoriskt värdefulla byggnader som: Kiruna kyrka, den gamla brandstationen, badhuset, Folkets hus, m.fl. Området för GP2 beräknas vara helt avvecklat år 2023. Hela området som berörs har upp emot 3000 bostäder, och man beräknar att ca 6000 människor berörs av stadsomvandlingen och kommer att behöva flytta. Utöver bostäder finns butiks- och offentliga lokaler vars totala yta är 450 000 kvadratmeter.⁵¹

2.3 Kirunas geografiska indelning

Kiruna har sedan stadens etablering, delats in i tre geografiskt avgränsade områden: Stadsplanen, bolagsområdet och SJ-området.⁵² Bolagsområdet som LKAB byggde upp mellan åren 1895-ca.1950 består av arbetarbostäder för olika personalkategorier och är uppförda i varierad stil och är Sveriges största sammanhängande bostadsområde för arbetare.⁵³ Här finns den största koncentrationen med bebyggelse i s.k *Kirunastil*, ett begrepp som kommer att problematiseras längre fram i uppsatsen. Det stadsplanlagda området Stadsplanen upprättades av Gustaf Wickman och Per Olof Hallman, och i detta område fick Kirunaborna uppföra egna hem på enskilda tomter.⁵⁴ Det tredje området är SJ-området som uppfördes i nära anslutning till järnvägen. Här uppfördes arbetarbostäder, stationshus samt annan bebyggelse relaterad till järnvägen.⁵⁵

Den geografiska uppdelningen av staden har bestått till idag och namnen på områdena används i folkmun. Uppdelningen får också kontinuitet genom bevarandeplan, fastighetskartor, guideböcker och genom litteratur. Bevarandeplanens upplägg är också disponerad efter dessa tre områden. De tre geografiskt avgränsade områdena hade olika förutsättningar gällande förvaltnings- och ägoförhållanden redan när indelningen ägde rum. Fram till 1948 utgjorde det stadsplanlagda området Kiruna municipalsamhälle, varefter Kiruna fick stadsrättigheter vilket innebar att även Bolagsområdet samt SJ-området införlivades i staden.⁵⁶

⁵⁰ <http://kiruna.se/Stadsomvandling/Gruvstadspark/Gruvstadsparken-del-1/> (28/4)

⁵¹ <http://www.kiruna.se/Stadsomvandling/Gruvstadspark/Gruvstadspark-2/> (4/5)

⁵² Barck, Åke, *Kirunas första sekel: utgiven av Kiruna kommun med anledning av samhällets 100-årsjubileum år 2000*, [Mediafolket], Kiruna, (1999) s.43

⁵³ Johansson Kenneth, Stenberg Peter. *Från bolagsområde till gruvstadspark*, ScandinavianBook AB, Stockholm, (2013) s.25

⁵⁴ ibid s.20

⁵⁵ Bevarandeplan s.1

⁵⁶ Bevarandeplan s.1

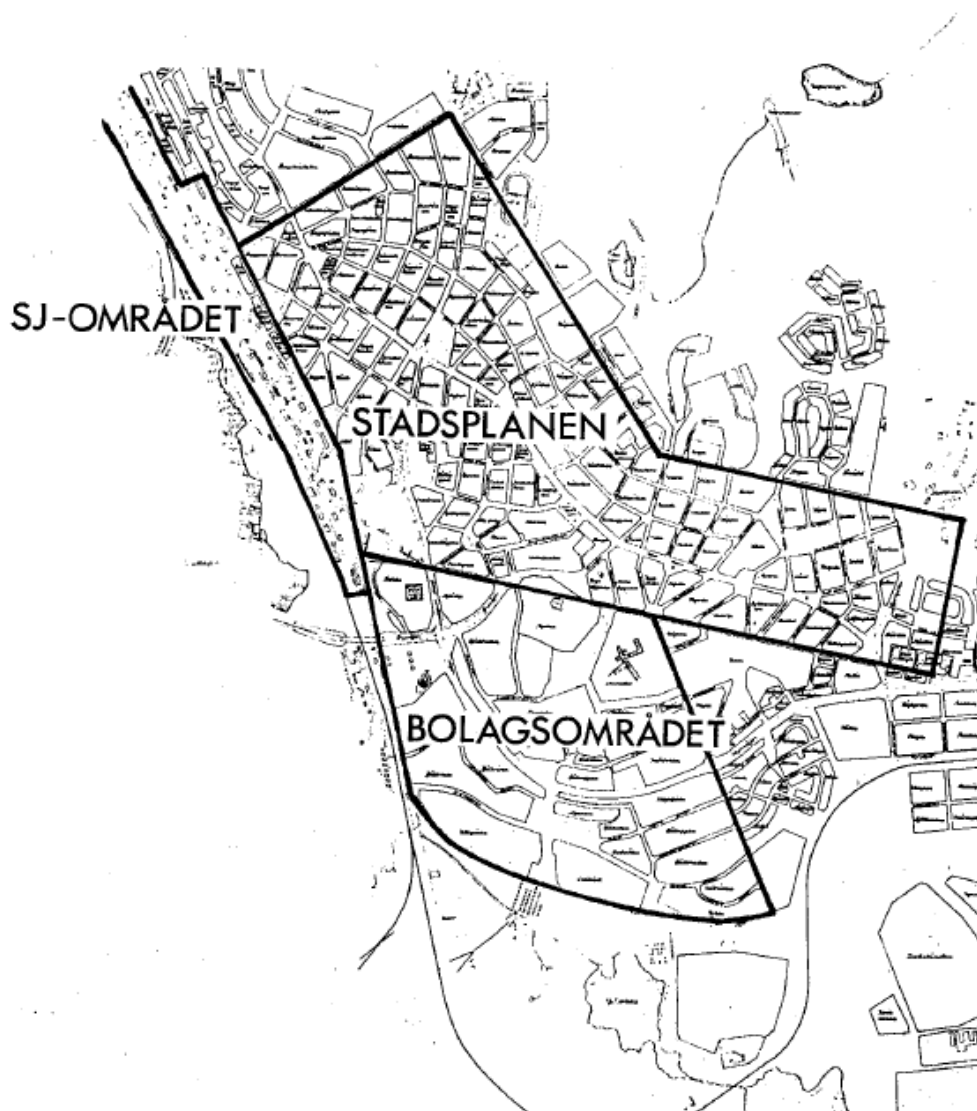

Fig. 2 Områdesindelning,
Bevarandeplan 1984

2.4 Kulturmiljön

Hela Kiruna tätort är riksintresse enligt följande motivering:

Stadsmiljö och industrilandskap från 1900-talets början där tidens ideal för ett mönstersamhälle förverkligades på ett unikt sätt i det oexploaterade fjällandskapet. Staden Kiruna grundades på landets då största industriella satsning, gruvbrytningen i de norrbottniska malmfälten.⁵⁷

Den terränganpassade stadsplanen med upphovsmännen Hallman och Wickman med tillhörande gatunät och generösa grönytor uttrycks också i riksintresset. Likaså nämns olika *karaktärsområden* för bebyggelse som håller hög arkitektonisk kvalitet. Specifika byggnader som pekas ut och anses understödja riksintresset är: Hjalmar Lundbohmsgården, gamla brandstationen, stadshuset, bläckhornen, - en speciell typ av arbetarbostad, kyrkan och kvarteret Ortdrivaren ritad av Ralph

⁵⁷ Riksintresse Kiruna

Erskine.⁵⁸ Tidigare har Kiruna haft fyra byggnadsminnen: Hjalmar Lundbohmsgården, Kiruna stadshus, Kiruna järnvägsstation samt lägenhetshuset Jerusalem. I införandet av GP1 har Länsstyrelsen upphävt byggnadsminnesförklaringarna för stationen och stadshuset som båda ska rivas.⁵⁹ Kyrkan, som är kyrkligt kulturminne, kommer att få en ny plats i nya centrum medan Jerusalems framtid är fortfarande oviss.

2.5 DIVE- analysen som grund till urval inför stadsflytt

En kulturmiljö-analys etapp 2 med DIVE-metoden, genomfördes år 2013 av Norrbottens museum. Avsikten var att belysa hur Kirunas kulturarv kan bli en resurs i nya centrum när staden flyttar. Analysen grundar sig på, och är en slags uppdatering av kommunens bevarandeplan som antogs 1984, men DIVE-analysen inventerar all bebyggelse i staden. I analysen konstateras att vissa utpekade byggnader bär på så höga värden för Kirunas historia att dessa lämpar sig för att flyttas till nya centrum.⁶⁰ Enligt informant 4 finns det dock ingen prioritering i analysen för vilka byggnader som är viktigare än andra, vilket är en brist när beslut måste fattas och valet står mellan två olika byggnader.⁶¹

2.6 Flyttplanen

Enligt avtalet mellan LKAB och kommunen har man beslutat om att LKAB ska bekosta flytten av följande byggnader som ligger belägna inom bolagsområdet:

- Hjalmar Lundbohmsgården med matkällare inklusive B1
- Kiruna kyrka med klockstapel
- Länsmansbostaden
- Ingenjörsvillan
- Flerbostadshuset B5
- Svedbergska huset B55
- Upp till 14 arbetarbostäder av typen *bläckhorn* från kvarteren Fjällsippan/Fjällbruden
- Ett bevarat hus i kvarteret Vagntipparen 4.⁶²

⁵⁸ FÖP (2014) s.72

⁵⁹ <http://www.kiruna.se/Kommun/Bygga-bo-miljo/Bevarandeplan/Kulturmiljo/> (28/4)

⁶⁰ <http://kiruna.se/Kommun/Bygga-bo-miljo/Bevarandeplan/Kulturmiljoprogram/> (15/6)

⁶¹ Informant 4

⁶² FÖP (2014) s.72

3. HISTORISERINGEN AV KIRUNA

I det här kapitlet behandlas historiseringen av Kiruna, med utgångspunkt i stadsomvandlingen och det program som finns avseende kulturmiljö, som ovan tecknats. Nedan presenteras de aktörer som medverkat i historiseringen av Kiruna samt med vilka dokument dessa aktörer fått ut sina berättelser till allmänheten. Vidare presenteras också de tider och skeden som aktörerna behandlar i sina representationer.

3.1 Aktörerna i historiseringen

Kiruna kommun

År 1909 blev Kiruna municipalsamhälle,⁶³ och kommunen har sedan dess varit en betydande aktör i historiseringen av Kiruna med bevarandepåbjudningen som viktigaste dokument.

Den lokalt kända ”fjällfotografen” Borg Meschs foton finns digitaliserade på kommunens hemsida www.kiruna.se. Mesch verkade i Kiruna med omnejd till mitten på 1900-talet, och på kommunens hemsida kan man läsa följande: ”Fotografen (---) är främst känd för sina skildringar av den unika nybyggarsituationen i Kiruna vid förra sekelskiftet”⁶⁴ I sökmotorn för fotosökning, finns tre förvalda alternativ om man vill göra en sökning på *byggnader*; Kiruna kyrka, järnvägsstationen samt Abisko turiststation. Även andra byggnader kan komma upp i sökningen men dessa är de enda förvalda objekten. Vid en sökning på kategorin *motiv* finns de förvalda kategorierna; samer, renar, Kiirunavaara, Luossavaara, Luossajärvi, Hjalmar Lundbohm, Abisko, rallare samt skola.⁶⁵ Dessa förvalda objekt ger en indikation på vad kommunen har riktat intresset mot gällande kulturmiljö i Kiruna.

Aktörer för ortrepresentationer

Kiruna är ett populärt turistmål, både för svenska och utländska turister och har presenterats i turistguider av *Svenska Turism Föreningen* ända sedan 1909. Efter detta har många andra guideböcker om Kiruna tillkommit. Guideböcker är en central del av analysen då denna typ av texter pekar ut specifika platser/miljöer som anses viktiga för orten.

Forskare

Lasse Brunnströms avhandling *Kiruna- ett stadsbyggande i sekelskiftets Sverige 1&2* (1981) kan

⁶³ *Kiruna: 100-årsboken*, Kiruna kommun, Kiruna, (2000) s.31

⁶⁴ <http://www.kiruna.se/bildsamling/Fotografer/Borg-Mesch/> (21/5-2015)

⁶⁵ <http://www.kiruna.se/Bildsamling/Sok-bilder/?imgquerytxt=> (16/4)

fortfarande ses som det vederhäftigaste skildringarna av Kirunas kulturmiljö och bebyggelsehistoria. Volymerna är frekvent citerade och är angivna som litteraturhänvisning för Kiruna på NE.⁶⁶ Boken anses även ha nått stor spridning i Kiruna: ”(---) alla kirunabor har den relativt populärt skrivna avhandlingen hemma i bokhyllan; enligt Brunnström själv, så fick den god spridning då den lokala Domusaffären hade den i sitt sortiment till ett förmånligt pris.”⁶⁷

Föreningen Kirunas Rötter

Kirunas rötter är en förening som startade som ett projekt 1983 kopplat till Jukkasjärvi hembygdsförening. År 1993 omvandlades projektet till en fristående förening med säte i tätorten Kiruna.⁶⁸ I föreningens målsättningsdeklaration framgår övergripande mål som eftersträvas i arbetet; ”Att studera och levandegöra Nordkalottens historia för – och i samarbete med en bred allmänhet.”⁶⁹ Idag är föreningens främsta fokus dokumentationsuppdrag, och LKAB finansierar bland annat tryck av böcker vid dessa uppdrag.⁷⁰ Föreningen Kirunas rötter jobbar starkt för att lyfta gruvbolagets historia med fokus på bebyggelse som bolaget gett upphov till. Arbetet har bland annat omfattat dokumentation av bolagets äldre fastigheter inför stadsomvandlingen.

Oberoende författare

De oberoende författarnas representationer omfattar essäer och skönlitteratur. De är: Po Tidholm, Karl Erik Johansson Backe och Gunnar Erkner, Börje Rönneberg och Åke Barck samt Ossian Elgström.

3.2 Tider och skeden som aktörerna behandlar

Kommunen

Bevarandeplanen tar upp kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, uppförd mellan 1890-1930. Jubileumsskriften Kiruna 50 år, behandlar stadens första 50 år. Kirunas historieskrivning tar i det här verket sin början i samband med bygget av Ofotenbanan, dvs järnvägen. De två jubileumsskrifterna för år 2000 behandlar 100 år av stadens historia, varav en av dem, 100-årsboken även behandlar delar av Kirunas förhistoria med fokus på samerna. Fotona från kommunen digitala fotoarkiv tagna av Borg Mesch är från åren 1900-1915.⁷¹

⁶⁶ <http://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/l%C3%A5ng/kiruna-%28t%C3%A4rt-kiruna-kommun%29> (4/5)

⁶⁷ <http://www.abstract.lib-ebook.com/a1-philosophy/403155-10-jennie-sj-holm-examensarbete-f-r-avl-ggande-filosofie-masterexamen.php> (4/5)

⁶⁸ Informant 2

⁶⁹ Målsättningsdeklaration Kirunas Rötter

⁷⁰ Informant 2

⁷¹ <http://www.kiruna.se/bildsamling/Fotografer/Borg-Mesch/> (21/5-2015)

Ort-presentationer/ turism

Svenska Turistföreningen pekar ut gruvbergen (1909) och kyrkan (1929) som sevärdheter.

Efterföljande turistguider pekar ut bebyggelse som uppförts efter LKAB:s etablering 1890, främst kyrkan. Hedengran och K. Johansson behandlar även modern arkitektur som Stadshuset och Ralph Erskines kvarter Ortdrivaren.

Forskare

I Brunnströms avhandling tas utgångspunkt år 1890 då LKAB bildas och den första byggnaden uppförs i Kiruna. Avhandlingens första volym behandlar anläggningsskedet av samhället fram till 1910. Del 2 går igenom Kirunas bebyggelse år för år under ”pionjärtiden” 1890-1910.⁷²

Kirunas Rötter

Föreningen Kirunas Rötter anger i sin målbeskrivning; ”Historien är all den tid som varit, gårdagen likväl som stenåldern. Föreningen värnar inte om någon speciell tid eller epok i Historien (---).”⁷³

Föreningens huvudfokus ligger dock på dokumentation av bolagets äldre fastigheter, dvs en period som sträcker sig över ca 60 år, från 1890-ca till 1950tal.

Oberoende författare

Tidholm behandlar Kirunas historia från och med gruvbolagets etablering i Kiruna ca 1890 fram till idag. Likaså gör K. Johansson, men med en del förhistoria gällande samerna som funnits i området tidigare. Elgström skildrar Borg Mesch upplevelser av lapplandsfjällen fram till 1929.

Sammanfattning

Aktörerna behandlar således främst Kirunas första 100 år, det vill säga tiden efter att gruvbolaget etablerade sig på platsen. Ibland behandlas även platsens förhistoria. Den tid som störst fokus ligger på i representationerna är uppbyggnadsskedet av Kiruna, dvs. de första 30 åren.

3.3 Parallella komponenter

I följande avsnitt presenteras de parallella komponenter som kunnat urskiljas vid textanalyser, som ingår i historiseringen av Kiruna. En självklar parallell komponent i Kirunas historisering är en person, den förste gruvidisponenten Hjalmar Lundbohm vars liv är ett mycket omskrivet område. Av

⁷² Brunnström, Lasse, *Kiruna - ett samhällsbygge i sekelskiftets Sverige. D. 1, En bebyggelsehistorisk studie av anläggningsskedet fram till 1910*, Förf., Diss. Umeå : Univ., (1981) s.9

⁷³ Målbeskrivning Kirunas Rötter

avgränsningsskäl behandlas dock inte Lundbohm som en komponent utan fokus ligger istället på andra komponenter som inte är lika självklara.

Koloniseringen av fjällvärlden

En berättelse som återkommer i många representationer av Kiruna är den om nybyggarna, alltså de som erövrade fjällandskapet och började anlägga staden Kiruna. I kommunens jubileumsböcker (1950 respektive 2000) kan man finna följande citat som speglar synen på platsen där Kiruna idag ligger; ”Ett verkligt samhälle, som grundades mitt i ödemarken i renarnas och vargarnas och björnarnas rike. Inga belastande traditioner fanns.”⁷⁴ samt ”Kiruna planterades i ödemarken, gödslades med äventyrare och kunskap, och växte explosionsartat”.⁷⁵ Också i guideboken *Upplev Sverige!* beskrivs att Kiruna anlades på ”jungfrulig mark i norr”.⁷⁶

Dessa formuleringen antyder dels att det inte fanns någonting av värde på platsen innan mönstersamhället Kiruna anlades. Att samer har bott i området i flera hundra år med traditioner, bosättningar och handels- och renleder, är inget som framgår av citaten, och verkar inte heller passa in i bilden av koloniseringen av fjällvärlden. Dels kan man skönja en slags exotism ur dessa formuleringar, ett fjällandskap som skulle ”erövrats”. Formuleringen återfinns också i riksintressebeskrivningen: ”Stadsmiljö och industrilandskap från 1900-talets början där tidens ideal för ett mönstersamhälle förverkligades på ett unikt sätt i det oexploaterade fjällandskapet.”⁷⁷ Detta visar att bilden av de oexploaterade fjällen och nybyggarnas kolonisering av dem, lever kvar ännu idag.

Samerna

Samerna är en annan komponent som ofta ingår i den övergripande berättelsen om Kiruna. Denna komponent är tätt sammanlänkad med den föra komponenten om nybyggarna. Många gånger får denna berättelse dock inte så mycket utrymme i skildringarna om Kiruna. Den samiska historien brukar ingå i avsnitt som heter exempelvis: äldre historik eller ursprungsbefolkning. I Kiruna 50-år i kapitlet: Äldre historik, finns följande förklaring till varför samernas historia inte behandlas i boken: ”Mycket vore att berätta om lapparnas öden, dessa våra äldsta inbyggare. Men detta skulle föra oss för långt.”⁷⁸ Mer grundligt behandlas samernas historia i 100-årsboken, med fokus på var kåtaläger

⁷⁴ Frank, Gustaf, *Kiruna 1900-1950: minnesskrift till 50-årsjubileet*, Esselte reklam, [Stockholm], (1950) s.11

⁷⁵ Kiruna kommun (2000) s.7

⁷⁶ Ottosson, Mats & Ottosson, Åsa, *Upplev Sverige: en guide till upplevelser i hela landet*, [Ny utg.], Bonnier fakta, Stockholm, (2011) s.205

⁷⁷ Riksintresse Kiruna

⁷⁸ Frank (1950) s.17

fanns belägna, hur renlederna gick genom staden innan det fanns så mycket bebyggelse, samt problematiken för den samiska befolkningen, att de ständigt var tvungna att flytta på sina bosättningar då gruvan expanderade.⁷⁹

Den enda byggnad i Kiruna som faktiskt kan knytas till samernas existens i staden är Lapphärberget som omskrivs i samma bok. Byggnaden användes sedan 1930-talet som ett lapphärberge som kom till efter att samerna organiserade sig efter svåra nödår som drabbade rennäringen och gjorde många samer skuldsatta. Storgården var i två plan där härberget var på övre plan och nedre plan användes som biograf och senare kursgård.⁸⁰ Storgården revs 1970, men redan tre år senare invigdes Samegården, ett nytt centrum för samisk kultur.⁸¹ Samegården som finns i Kiruna presenteras endast i turistguiden *Sweden (2009)*. Av presentationen framgår att gården håller utställningar samt har försäljning av traditionellt hantverk.⁸²

En visualisering av den samiska historien, menar Tidholm (2012) är dörrhandtagen in till Kiruna stadshus. Handtagen är gjorda av masurbjörk med detaljer av renhorn. Tidholm skriver att handtagen är ”både bildligt och bokstavligt en nyckel till platsen”⁸³, då samerna sedan länge befolkat platsen innan Kiruna grundades.

Samernas koppling till platsen där Kiruna ligger, omskrivs i turism-sammanhang i *Något om Kiruna* i avsnittet: Urinvånarna, där det konstateras att samernas områden bara blir mindre och mindre som en följd av stadens och gruvans expansion. Exempelvis var det renbetesmark där Kiruna centrum nu ligger beläget. Fyra lappbyar räknas upp som ligger inom Kiruna: Kaalasvuoma, Rautasvuoma, Talma och Saarivuoma. I boken nämns också några andra ”lappbyar” som är kan vara värda ett besök.⁸⁴ Samma bok omskriver också, som enda verk i kategorin av aktörer hur samerna har bott genom tiden, i tältkåtor om vintern och i torvkåtor på somrarna. Efterhand övergick den samiska befolkningen till att bo i ”ordentliga bostäder”.⁸⁵ Samernas historia omskrivs också i ett eget kapitel i *Kiruna stad och vildmark (1977)*. Det finns illustrationer av olika typer av kåtor och hur de sett ut över tid. Samernas situation problematiseras också och sägs vara hotat av ”det svenska stora samhället” som bland annat syftar till gruvindustrin och turism.⁸⁶

⁷⁹ Kiruna kommun (2000) s.192

⁸⁰ ibid s.194

⁸¹ ibid s.199

⁸² Ohlsen, Becky, *Sweden*, 4. ed., Lonely Planet, Melbourne, Vic., (2009) s. 307

⁸³ Tidholm (2012) s.159

⁸⁴ Falk, Hjalmar, *Något om Kiruna*, Utg., [Kiruna], (1955) s. 59

⁸⁵ ibid s. 60

⁸⁶ Johansson, Karl-Erik, *Kiruna: stad och vildmark*, Norstedt, Stockholm, (1977) s.161

Polariseringen mellan stadsplanen, bolagsområdet och SJ-området

En komponent i historiseringen av Kiruna som är ständigt närvarande men aldrig riktigt uttalad, är den polarisering mellan de geografiska områdena som staden är uppdelad i. I kommunens 50-årsbok framhålls att det endast var på bolagets område där de sanitära omständigheterna var i bra skick. I de andra områdena var dessa förhållanden ”synnerligen miserabla”⁸⁷ En förklaring till dessa förhållanden kan man finna i 100-årsboken, där det framhålls att tomtpriserna på Stadsplanen kunde variera både till yta och pris vilket gjorde att den bebyggelsen som uppfördes där blev spridd och av varierande karaktär.

En av de främsta skillnaderna mellan områdena var just den oregelbundna och framvuxna bebyggelsen på stadsplan medan bolagsområdet och SJ-området var noga planerade.⁸⁸ LKAB:s område fick också vattenledningar tiotals år innan de andra stadsdelarna fick det. Att bolagsområdet var planerat efter ett rutnätsmönster underlättade avloppsdragningen. På stadsplanen löstes vattenfrågan med pumpanordningar och vissa tomter ordnade med egna brunnar. Först 1930 togs det första avlopps och vattenförsörjningsledningarna i användning. De sista områdena Soppero/Finnsoppero fick vattenledningar så sent som 1945, då områdena låg problematiskt till vilket gjorde att det var svårt att dra vattenledningar dit.⁸⁹ En annan skillnad mellan områdena var att SJ-området och bolagsområdet var planerade av tidens framstående arkitekter. Folke Zetterwall blev SJ-områdets arkitekt medan Gustaf Wickman satte sin prägel på bolagetsområdet. I färgsättningen av arbetarbostäderna på bolagsområdet medverkade även konstnärer.⁹⁰

I STFs turistguide (1909) belyses skillnaden mellan Stadsplanen och Bolagsområdet: ”Bolagets område är därför mer en park med inströdda villor än en stad. Stadsplanens område är däremot mer trångt bebyggt ”.⁹¹

Brunnström behandlar stadsplanens bebyggelse i avsnittet, Den enkla bebyggelsen på stadsplanen. Arkitekturen benämns som ”stillös” och den enda byggnaden på stadsplanen som var skapligt stilfull var Missionskyrkan vilken senare kom att rivas under centrumsaneringen.⁹² Brunnström menar att någon genuin stilarkitektur inte en gång går att urskilja bland stadsplanens offentliga byggnader eller större fastigheterna såsom handelsgårdar och föreningshus. Det skulle gå att urskilja något som

⁸⁷ Frank (1950) s.11

⁸⁸ Kiruna kommun (2000) s.30

⁸⁹ ibid s.31

⁹⁰ Kiruna kommun (2000) s.34

⁹¹ Sjögren, Otto, *Abisko och Torneträsk.*, Stockholm, (1909) s.9

⁹² Brunnström (1981) s.182

eventuellt liknar lokala stildrag bland bebyggelsen på stadsplanen, främst i form av vissa skärmtak eller listornamentik i stilen geometrisk jugend. Med lokala stildrag syftar Brunnström till Gustaf Wickmans formspråk från bolagsområdet. Dessa influenser av Wickman blandas dock på stadsplanen med tornedalsfinska och ryska influenser från agrarsamhällen. Brunnström avslutar med att fastslå: ”Vi får nöja oss med att konstatera att Stadsplanen överlag kännetecknades av en mycket enkel och funktionsanpassad bebyggelse utan några egentliga stilambitioner.”⁹³ Brunnström framhåller att till och med LKAB:s första bostadshus var av bättre kvalitet än de av allmänheten uppförda ”kåkarna” på stadsplanen.⁹⁴

Avseende SJ-området menar Brunnström att SJ:s arbetarbostäder inte var lika välplanerade som bolagets, då rummen och köken var mycket mindre till ytan samt att det bara fanns två ingångar i arbetarbostaden som skulle hysa åtta familjer. Vidare var lägenheterna enkelsidiga och takhöjden 20 cm lägre än i bolagets bostäder. Byggnadernas yttre formspråk beskrivs som anspråkslös och traditionsenlig.⁹⁵ Även hyrorna på bolagsområdet ska ha varit lägre än på stadsplanen.⁹⁶ Bolaget var också de som först började med att höja standarden i sina bostäder, bland annat genom att anlägga vatten och avloppsledningar 1905.⁹⁷ En slutsats avseende SJs byggnader är således att bolagets arbetare hade en bättre bostandard.

3.4 Komponenterna - de dominerande berättelserna om Kirunas kulturmiljöer

I det här avsnittet analyseras de komponenter som visat sig ingå i Kirunas historisering av kulturmiljöer. Analysen av komponenterna behandlas aktör för aktör, med utgångspunkt i vad de skriver om respektive komponent.

3.4.1 Den allra första bebyggelsen

Kommunen

Den första bebyggelsen som uppfördes i slutet av 1800-talet, i området som senare blev Kiruna är samtida med anläggning av järnvägen. Den första bebyggelsen omskrivs ofta som primitiv och temporär. I Jubileumsboken 50år, beskrivs torvkojorna vara av det primitivaste slaget, ”Primitiva barackbyggnader av den mest varierande ’arkitektur’ uppstod nu som svampar ur jorden.”⁹⁸

Djävulsön var ett område där dessa första baracker uppfördes för arbetare. Området beskrivs vara en

⁹³ Brunnström (1981) s.182

⁹⁴ ibid s.158

⁹⁵ ibid s.76

⁹⁶ Johansson (2013) s.17

⁹⁷ ibid s.69

⁹⁸ Frank (1950) s.42

”veritabel dyhåla” och bostäderna var ungefär 12kvm som delades på 4-8 man.⁹⁹ Även i 100-årsboken (2000) skildras arbetarnas bostadsförhållanden som primitiva hus byggda av ”fläsklådor” och annat virke som blivit över, samt torv och trädgrenar. Det byggdes ”oreglerat och fritt” innan stadsplanen blev antagen. Byggnadsstilarna beskrivs vara en blandning mellan byggnadstraditioner från samer, tornedalsfinnar och svenskar.¹⁰⁰

Ort-presentationer/ turism

STF skildrar de första bostadsförhållandena för första gången 1909 som ”primitiva”¹⁰¹, en representation som även återberättas i de senare tillkomna turistguiderna, *Något om Kiruna* (1955) samt *I Norrland på spåret* (2003).

Forskare

Brunnström (1981) beskriver hur denna första ”olaga” bebyggelse sprider sig över området Luossavaare. Det var de sämsta markbitarna som stod till förfogande när barackerna uppfördes, där bebyggelsen inte skulle ligga i vägen för gruvbolagets verksamhet. Dessa byggnader bestod huvudsakligen av tre olika typer bland annat torvkojan som påminde om en modifierad samisk vinterkåta. Byggnaderna beskrivs ha varit av mycket torftig karaktär. Brunnström skissar upp principskisser av den första bebyggelsen samt beskrivit konstruktionerna.¹⁰²

Kirunas Rötter

Den första bebyggelsen beskrivs som provisoriskt belägen bebyggelse belägen vid sjön Luossajärvis strandkant i slutet av 1800-talet.¹⁰³ Denna första bebyggelse behandlas inte särskilt ingående. Desto större fokus riktas mot den första timrade byggnaden (B1) som bolaget uppförde 1890 och finns med i dokumentationen av bolagets äldre bebyggelse. Byggnaden beskrivs som en stuga i blocktimmer med fem väggar. Redan mellan 1900-1915 flyttades B1 till byggnaden till sin nuvarande plats, utanför Hjalmar Lundbohmsgården.¹⁰⁴

⁹⁹ Frank (1950) s.45

¹⁰⁰ Kiruna kommun (2000) s.29

¹⁰¹ Sjögren (1921) s.12

¹⁰² Brunnström (1981) s.112

¹⁰³ Johansson (2013) s.8

¹⁰⁴ ibid s.154

Oberoende författare

I Fjällfotografen Borg Mesch äventyr (1929) skildrar fotografen sin upplevelse av den första bebyggelsen som ”livet á la Wild West”.¹⁰⁵ Mesch skildrar ett besök hos en familj bosatt i en sådan rallarbarack: ”Det var uppåt linjen. Huset var byggt ungefär som en sovvagn med en lång korridor och små skyffen i rad med britsar, och så var där luckor eller öppningar i långväggen vid huvudet av varje brits.”¹⁰⁶ Likaså i Johansson (1977) beskrivs den första perioden under Kirunas uppbyggnadsskede som att alla bodde lika primitivt. Bostäderna beskrivs som kalla, och dragiga med dålig spis och dåligt ljusinsläpp från byggnadens enda fönster.¹⁰⁷

3.4.2 Drömmen om Mönsterstaden och världens bästa samhälle

Kommunen

Avsikten med att anta en stadsplan var att möjliggöra en välordnad bebyggelse samt att främja befolkningen att skaffa egnahem. I avsnittet: Två planer – ett samhälle, i 100-årsboken, redogörs för hur stadsplaneområdet ritat av Per Olof Hallman anlades vid Haukivaaras västliga slutning, medan ett område avsattes för Gustaf Wickmans bolagsområde där bostäder för gruvbolagets anställda skulle uppföras. Planeringen av detta mönstersamhälle med mycket arbetarbostäder möjliggjorde att LKAB och staten tillsammans kunde styra över utvecklingen i samhället på ett sätt som främst gynnade gruvbolaget med bekväma arbetarbostäder. Avsnittets rubrik: Två planer – ett samhälle, är dock något missvisande. Ytterligare ett område i Kiruna behandlas också, nämligen mönstersamhällets tredje område avsatt för SJ:s verksamhet samt bostäder för de anställda. SJ-området anlades längs järnvägens sträckning i väst.¹⁰⁸

Ort-presentationer/ turism

Hedengren (2003) menar att Kirunas stadsbild idag är ett unikt exempel på hur man byggde städer under 1900-talet, från den ursprungliga träarkitekturen till 1920-talets klassicism och slutligen centrumomvandlingen och utbyggnaden av staden med nya bostadsområden.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Elgström, Ossian & Mesch, Borg, *Fjällfotografen Borg-Meschs äventyr bland Lapplands fjäll: upptecknade och insamlade : med talrika bilder, dels efter Borg-Meschs fotografier, dels efter teckningar*, Bonnier, Stockholm, (1929) s.6

¹⁰⁶ ibid s.126

¹⁰⁷ Johansson, K (1977) s.12

¹⁰⁸ Kiruna kommun (2000) s.7

¹⁰⁹ Hedengren, Uriel, *Norrland på spåret*, Bromberg i samarbete med Connex Sverige, Stockholm, (2003) s.107

Forskare

Enligt Brunnström kännetecknas mönsterstaden Kiruna av följande tre delar: en utvecklad och bra infrastruktur, den estetiska helhetssynen som genomsyrar hela samhället samt den snabba utvecklingen av välfärdsinrättningar efter stadens etablering. Allt detta bidrog till att göra staden till ett fulländat välfärdssamhälle. Idén om mönsterstaden hade också ett underliggande syfte, dels att locka till sig arbetare som kunde jobba i inom gruvindustrin men också att faktiskt kunna behålla dem som flyttat till Kiruna.¹¹⁰

Kirunas Rötter

Föreningen Kirunas rötter menar att den första gruvdisponenten Hjalmar Lundbohms avsikter var att locka till sig arbetare samt att få dem att stanna kvar. Därför behövdes det attraktiva bostadsområden och inte en kåkstad. Man menar att idealet som man strävade efter att skapa på bolagsområdet var ett småskaligt byggande med mycket grönområden; med andra ord en trädgårdsstad.¹¹¹

Oberoende författare

Tidholm menar att nytänkande arkitekter sökte sig till Malmfälten. Där kunde de förverkliga sina drömmar utan att egentligen alls behöva ta hänsyn till tidigare bebyggelse. Dessa arkitekter gjorde alltså mer än att bara rita bostäder till folk, de byggde det demokratiska samhället där det sociala skulle stå i fokus.¹¹² Dessa visionärer bidrog således till att skapa det Kiruna som har kommit att kallas ”världens bästa samhälle”.

3.4.3 LKABs byggnader och det sociala ansvaret

Kommunen

Den största delen av arbetarbostäder som LKAB uppfört åt sina anställda fram till och med år 1930 finns med i bevarandeplanen. Även gamla sjukstugan, Hjalmar Lundbohmsgården samt brandstationen finns upptagna här.¹¹³ *Kirunas första sekel* tar upp det faktum att Kiruna i inledningsskedet saknade all form av samhällsservice. Gruvbolaget fick ta ansvar för allt: ordna bostäder för anställda, polisverksamhet, undervisning samt sjukvård. Faktum är att gruvbolaget länge ansvarade för undervisningen och byggde både bolagsskolan och Linnéskolan innan kommunen tog över skolfrågan.¹¹⁴ Gruvbolagets omsorg om Kirunas befolkning behandlas också i *100-årsboken*,

¹¹⁰ Riksantikvarieämbetet (2008) s.17

¹¹¹ Johansson (2013) s.9

¹¹² Tidholm (2012) s.157

¹¹³ Bevarandeplan 1984

¹¹⁴ Barck (2000) s.75

med bakgrunden att riksdagen och Länsstyrelsen år 1909 beslutade att Kiruna skulle bli municipalsamhälle. Detta hade föranletts av att det fanns ett motstånd mot att Kiruna skulle bli köping, vilket arbetarföreningen kämpade för. Skulle Kiruna blivit köping hade det inneburit att LKABs skatt skulle gå till samhället istället för till Stockholm där bolagets huvudkontor fanns beläget. Istället gick bolaget med på att uppföra kyrka, brandstation, sjukhus, ordna med infrastruktur och vattenledningar samt prästbostad. Kravet som bolaget ställde var att Kiruna skulle bli municipalsamhälle. I 100-årsboken menar man därför att detta stora sociala ansvar som LKAB tog i Kiruna både kan ses som goodwill men också som taktiska ställningstagande som i slutändan skulle gynna bolaget.¹¹⁵

Ort-presentationer/ turism

STF skriver (1909) om välfärdssamhället Kiruna; ”Här finnas rymliga ljusa skolor, prydda med konstverk; skolkök har inrättats på bolagets bekostnad; och för den stora arbetsstammens trefnad och välfärd gör man väl på få platser i Sverige så mycket som här.”¹¹⁶

Skolväsendet har alltid varit en central angelägenhet i Kiruna, vilket är den förste gruvdisponenten Lundbohms förtjänst, enligt *Något om Kiruna* (1955). Utöver grundskolan inrättades även Kiruna Högre Folkskola år 1905 för fortsatt undervisning. Andra välfärdsinrättningar som nämns i guideboken är lasarettet, stadsbiblioteket, barnhemmet, samt posten.¹¹⁷

Forskare

Brunnström menar att gruvbolaget hade ett stort intresse av att skapa ett välordnat och prydligt samhälle när Kiruna skulle grundas. De skolor som bolaget byggde, uppfördes på centrala platser och andra välfärdsinrättningar såsom sjukstuga, post, brandstation och telegrafstation anlades i nära anslutning till stadsplanen för att

Fig.5 Centrumskolan, år okänt, fotograf Borg Mesch

¹¹⁵ Kiruna kommun (2000) s.31

¹¹⁶ Sjögren (1909) s.9

¹¹⁷ Falk (1955) s.23

skapa en sammanhållning av det tredelade samhället. Arbetarbostäderna på bolagsområdet uppfördes i många olika varianter, från tjänstemannabostäder till flerfamiljshus med ungarbostäder på ovanvåningen.¹¹⁸

Kirunas Rötter

Något som föreningen menar utmärker Kirunas och bolagets byggande från andra samtida industriorter var att bolagsområdet i viss mån var demokratiskt, då arbetare och tjänstemän bodde grannar och inte skildes åt.¹¹⁹ I paketet att locka till sig människor till det nybildade samhället Kiruna, ingick förutom att kunna erbjuda drägliga bostadsförhållanden även annan samhällsservice och diverse välfärdsinrättningar. Gruvbolaget kom därför att stå för skolväsendet, sjukvården, brandväsendet osv.¹²⁰

Oberoende författare

K. Johansson skriver i *Kiruna stad och vildmark* (1977) att skolväsendet i Kiruna rent av var före sin tid i jämförelse med resten av landet. Skolan var också mycket välutvecklat och erbjöd undervisning från grundskolenivå till praktisk ungdomsskola. Det var i Kiruna som Sveriges första ”storskola” byggdes, nämligen Hjalmar Lundbohmsskolan.¹²¹

3.4.4 SJ:s bebyggelse

Kommunen

Det före detta byggnadsminnet stationshuset tas upp i bevarandeplanen och SJ-området som helhet beskrivs i bevarandeplanen med följande text:

Den samlade SJ-bebyggelse utgör landets största koncentration av SJ-ägda bostadshus och är en av få platser i landet där järnvägens betydelse för samhället i stort fortfarande kan utläsas i bebyggelsen. Byggnaderna uppförda efter typritningar från kungliga järnvägsstyrelsens arkitektkontor, där Folke Zetterwall var chefsarkitekt under denna tid.¹²²

Barck menar att det ofta glöms bort att SJ etablerade sig i Kiruna ungefär samtidigt som LKAB:

När man ska beskriva Kirunas allra första år är det lätt hänt att man koncentrerar hela uppmärksamheten på LKAB:s förehavanden. Gruvbolagets pionjärer blir på så sätt de helt dominerande rollfigurerna på ödemarksscenen. Detta på SJ-folkets bekostnad. Man glömmer att de båda företagen etablerade sig i Kiruna samtidigt.¹²³

¹¹⁸ Brunnström (1981) s.147

¹¹⁹ Johansson (2013) s.11

¹²⁰ ibid s.11-13

¹²¹ Johansson, K (1977) s.56

¹²² Bevarandeplan 1984 s.37

¹²³ Barck (2000) s.56

Folke Zettervall planerade SJ:s bostadsområde i Kiruna, och resultatet blev ett välplanerat och expressivt område. Fastigheterna uppfördes i trä och lägenheterna blev både stora till ytan med ett bra ljusinsläpp. Detta anses ha gjort bostäderna eftertraktade.¹²⁴

Forskare

Brunnström lägger tonvikten på att behandla SJ:s område vid järnvägens sträckning med tillhörande stationshus, tjänstemanna- och arbetarbostäder och diverse bebyggelse för järnvägen. Kirunas SJ-område är det största området som SJ byggt upp i Sverige. I början av 1900-talet var det vanligt att en tågstation på landsbygden uppfördes tillsammans med i snitt tre till fyra byggnader där bland annat järnvägs- och stationspersonal inhystes. I Kiruna fanns 39 byggnader varav 32 var ämnade för bostadsändamål vilket gör Kirunas SJ-område speciellt.¹²⁵

Brunnström skriver i det inledande kapitlet till sin avhandling att bebyggelsen dess tillkomst är mycket svårfångad gällande SJ:s byggnader. SJ-arkivets stora omfattning sägs också vara en bidragande anledning till att SJ-området inte behandlas så ingående i avhandlingen. Däremot menar Brunnström att han ändå lyckats fånga de största och viktigaste dragen i bakgrundshistorien hos vissa av byggnaderna på SJ-området.¹²⁶ Folke Zetterwalls betydelse för SJ-

Fig.6 Arbetarbostad SJ-området, foto: eget, mars 2015

områdets bebyggelse lyfts fram, hans arkitektur ses dock mer som en del av SJ:s standard arkitektur. Enligt Brunnström hör inte SJ:s bebyggelse till den speciella ”Kirunastilen” som bolagets bebyggelse sägs höra till utan till en så kallad ”Ofotenbanstil”.¹²⁷

Kirunas Rötter

SJ:s bebyggelse omskrivs mycket lite av föreningen. Det som framhålls är dock att, liksom bolagsområdet fick sin prägel av arkitekten Gustaf Wickman, fick SJ-området sin genom Folke Zetterwall.¹²⁸

¹²⁴ Kiruna kommun (2000) s.34

¹²⁵ Brunnström (1981) s.46

¹²⁶ Brunnström (1981) s.5

¹²⁷ ibid s.179

¹²⁸ Johansson (2013) s.16

3.4.5 Kyrkan som stadens sevärdhet

Kommunen

Frank skriver i 50-årsboken om kyrkan och dess utformning:

Lappkåtans arkitektur och dess stil tog han (Hjalmar Lundbohm) vara på såsom den för miljön rätta. (---) inte blott urinnevånarna, deras land och förhållanden, lekte honom i hågen, han tänkte- trots kyrkans lappkåtestil – även på det nya gruvsamhällets människor, ja kanske mest på dem.¹²⁹

I Kirunas första sekel finner man följande beskrivning av kyrkan:

Kiruna kyrka är en originell skapelse som saknar motsvarighet i svensk arkitektur. De flesta anser nog dessutom att den är mycket vacker. Ur konstnärlig synpunkt vågar man nog påstå att kyrkan är en fulländad byggnad.¹³⁰

Ort-presentationer/ turism

Som sevärdhet, omnämns kyrkan i de flesta ort-presentationer. Kyrkan finns med bland *Top-28 bästa byggnader i Sverige i Upptäck Sverige* och beskrivs som en korsning mellan en samekåta och ett träslott. Att just samekåtan har varit en förebild sägs ha gett ett speciellt och vackert resultat.¹³¹ Just formuleringen om att kyrkan ska likna en samekåta sägs härröra från något Hjalmar Lundbohm ska ha yttrat sig om till arkitekten Gustaf Wickman.¹³² *Sweden* (2009) skriver också att kyrkan ser ut som en samekåta, som gör sig bäst mot ett snöigt landskap.¹³³

I Något om Kiruna (1955) berättas även något om kyrkans tillblivelse, att byggnaden var en gåva till staden och församlingen från LKAB. Kyrkans speciella arkitektur är ett resultat av många samtida konstnärers delaktighet i utformningen av kyrkan:

Arkitekten (Wickman) lär en gång ha frågat i vilken stil kyrkan skulle byggas, och Lundbohm skall då ha svarat: ”Bygg den som en lappkåta”.

Liksom Kiruna är ett samhälle utan någon tradition, så blev också kyrkan något helt nytt.¹³⁴

I *Norrland på spåret* omskrivs kyrkans tillblivelse, och inspirationen sägs ha hämtats från samekåtor, svenska klockstaplar och norska stavkyrkor. Det är

Fig. 7 Kiruna kyrka, foto: eget, mars 2015

¹²⁹ Frank (1950) s.300

¹³⁰ Barck (2000) s.58

¹³¹ Ottosson (2011) s. 205

¹³² Falk (1955) s.42

¹³³ Ohlsen (2009) s. 307

¹³⁴ Falk (1955) s.42

också enligt guideboken, den byggnad i Kiruna som väcker mest uppmärksamhet.¹³⁵

Forskare

I Brunnströms avhandling behandlas kyrkan i kapitlet: Övrig bebyggelse. Placeringen av kyrkan, på bolagsområdet, medförde att arkitekten Wickman fick friare händer när det kom till kyrkans utformning då det inte fanns några byggnadsförordningar som behövde följas på bolagsområdet. Brunnström lyfter fram det täta samarbetet mellan Hjalmar Lundbohm och konstnärerna Prins Eugen m.fl. som resulterade i Kiruna kyrka. ”Kyrkan utgör ett fulländat prov på den ’takarkitektur’ som Wickman så framgångsrikt arbetat med tidigare på bolagsområdet.”¹³⁶

Oberoende författare

Kyrkan är den enskilda byggnad som omskrivs mest, även inom denna grupp av aktörer. Kyrkan får stå som en solitär, ett materiellt bevis på Hjalmar Lundbohms goda smak och vida vänskapskrets bestående av tidens framstående konstnärer som Prins Eugen, Christian Eriksson, Ossian Elgström samt arkitekten själv, Gustaf Wickman. Att kyrkan är mycket speciell är ett återkommande tema. Vidare beskriver K Johansson kyrkan som ett ”säreget tempel”.¹³⁷

3.4.6 Modern arkitektur

Kommunen

I bevarandeplanen tas ingen bebyggelse upp som är uppförd efter 1930, således finns ingen modern arkitektur upptagen i planen.

I avsnittet: De nya husen i 100-årsboken, behandlas byggnader som uppfördes efter centrumsaneringen på 1970-talet. Uppdraget att rita och planera nya byggnader till centrum gick till arkitekten Ralph Erskine. Bostadsområdet om Erskine planerade i kvarteret Ort drivaren fick benämningen *Berlinmuren*, en benämning som antyder att byggnaderna skärmar av utsikten från staden mot fjällen. Andra nya områden som anlades under 1950-60 talen var bland annat lägenhetsområdet Ullspiran, höghus på Terrassgatan, och Gruvvägen.¹³⁸ Även villaområdet i Lombolo började byggas ut i början av 1960-talet till följd av en befolkningsökning.¹³⁹

¹³⁵ Hedengren (2003) s.107

¹³⁶ Brunnström (1981) s. 126

¹³⁷ Johansson, K (1977) s.24

¹³⁸ Kiruna kommun (2000) s. 37

¹³⁹ ibid s.42

Fig. 8 Kvarteret Ortdrivaren av Ralph Erskine, foto: eget mars 2015

Fig. 9 Stadshuset, foto: eget mars 2015

Ort-presentationer/ turism

Lonely Planet tipsar om Stadshuset (1963) som sevärdhet; ”Another landmark, at the opposite end of the aesthetics spectrum is the Stadshus.”¹⁴⁰ Både i Upptäck Sverige samt Norrland på spåret nämns Ralph Erskines bostadshus i kvarteret Ortdrivaren, samt Stadshuset. Byggnaderna beskrivs som exempel på modern arkitektur, som kan uppfattas som endera ”brutalfunkis” eller som ”spännande och innovativ arkitektur”.¹⁴¹

Oberoende författare

Tidholm menar att många arkitekter som uppfört sina verk i Kiruna har anammat en sorts exotism i sitt konstnärskap. Ralph Erskine var bland annat inspirerad av gruvhissar när han ritade balkonger till kvarteret Ortdrivaren och lät även byggnaderna uppföras i en form som ska efterlikna ett fjäll. Stadshuset ritat av Artur von Schmalensee fick namnet ”Aurora Borealis” och Alvar Aaltos förslag till stadshus, som inte vann arkitekturtävlingen, kallades ”Igloo”.¹⁴²

Att den nya arkitekturen i kvarteret Ortdrivaren kan ses som antingen en arkitekturpärla eller rentav frånstötande menar också K Johansson. Där barnen förr kunde leka på grönskande lekplatser finns nu endast cement.¹⁴³ Ändå menar Johansson att dessa säregna byggnader av Erskine som speglar gruvfjällets formspråk har bidragit med en ny dimension i Kirunas centrum, ”ett nytt och unikt ansikte”.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Ohlsen (2009) s.307

¹⁴¹ Ottosson (2011) s.205

¹⁴² Tidholm (2012) s.158

¹⁴³ Johansson, K (1977) s.48

¹⁴⁴ ibid s.54

3.5 Framträdande skillnader mellan aktörernas sätt att beskriva

De komponenter som kunnat urskiljas som ingår i historiseringen av Kirunas kulturmiljö är således de som presenterats i föregående avsnitt: Den första bebyggelsen, Drömmen om mönsterstaden, LKABs byggnader och sociala ansvar, SJ:s bebyggelse, Kyrkan som stadens sevärdhet samt Modern arkitektur. Nedan presenteras några skillnader mellan aktörernas sätt att beskriva komponenterna.

I början av seklet var det gruvan som det främsta intresset skulle riktas mot enligt STF (1909). Själva processen för utvinningen av malm och industribebyggelse omskrivs som sevärdhet, något som har försvunnit i senare turistguider:

Det är ju klart, att hufvudintresset vid ett besök i Kiruna skall rikta sig på grufvorna.(---) Den vidsträckta utsikten öfver Rautasdalen, öfver Kiruna samhälle och Kiirunavaara med dess trappstegsformade pallar gör det dock till en plikt för turister som ej ha allt för ondt om tid, att äfven bestiga detta järnberg, där ännu ej malmbrytningen begynt.¹⁴⁵

Tidholm skiljer sig från de andra aktörerna på ett mycket tydligt sätt i *Norrland* (2012). När andra såsom Brunnström och Barck beskriver Kirunas bebyggelse som mycket märklig och sällsynt, skriver Tidholm snarare motsatsen. Han menar att bebyggelsen i själva verket under en lång tid var ganska vanlig och inte alls så speciell. Han talar om en konventionell trähusbebyggelse med traditionella svenska inslag som kan kallas för ”kolonial utpostsarkitektur”. Tidholm liknar också den äldsta bebyggelsen vid västernkulisser från gamla filmer liksom många andra aktörer. En samstämmighet råder mellan aktörerna om att den första bebyggelsen var nästintill primitiv, men att denna städades bort och sanerades efter en relativt kort tid just för att ge plats åt mönsterstadens framväxt och att Kirunas bostadsförhållanden skulle bli föredömliga, i alla fall på bolagsområdet.

Tidholm menar till skillnad från de andra författarna att de sociala ambitionerna och önskan om att skapa det utopiska samhället Kiruna kom först efter kriget och under rekordåren.¹⁴⁶ Att den nya arkitekturen som kom till på 60-talet och framåt (jämför komponent: modern arkitektur) således bidrog till välfärdssamhällets utveckling, är Tidholm ganska ensam bland aktörerna om att mena. Ofta brukar ju mest bolagets förehavanden inom området ”välfärd” lyftas fram.

En annan skillnad mellan aktörernas sätt att beskriva kan iakttas i beskrivningen av välfärdssamhället Kiruna i representationer över tid. Finns det skillnader mellan representationer som har tillkommit

¹⁴⁵ Sjögren (1909) s.12

¹⁴⁶ Tidholm (2012) s.158

med 20 års mellanrum? I kommunens 50-årsbok belyses skolväsendet, sjukvården och det samlade grepp som gruvbolaget tagit om välfärden i staden. I Brunnströms avhandling däremot, är det istället stilarkitekturen och det visuella som blir det framträdande och betydelsefulla, snarare än berättelsen om byggnadernas ursprungliga funktion. Brunnströms avhandling kom till några år efter den omfattande centrumsaneringen i Kiruna på 60-70-talen, och tiden för avhandlingens tillkomst kan vara en förklaring till detta förändrade synsätt på kulturmiljön. Saneringen kan ha bidragit till att bevarandefrågor och frågor om konstnärliga ambitioner och arkitektoniska värden kom upp på dagordningen, och att stilarkitekturen blev det som lyftes fram snarare än byggnadernas ursprungliga funktion.

Kirunas Rötters är den enda aktören som endast behandlar LKAB:s bebyggelse och förehavanden. Även om föreningens målsättningsdeklaration anger att ingen viss epok eller historia värnas. Föreningen vidrör knappt de komponenter som andra aktörer tar upp: Modern arkitektur, SJ:s bebyggelse, eller första bebyggelsen. Inte heller de parallella komponenterna: Koloniseringen av fjällvärlden, Samerna eller Geografisk indelning av staden behandlas.

Att det främst är ”det gamla Kiruna” som lyfts fram i de flesta skildringarna om orten diskuteras av etnologen Bo Nilsson i *Kiruna – staden som ideologi* (2014). Nilsson menar att det råder en slags ”det var bättre förr”- mentalitet i Kiruna, att man är nostalgisk över det gamla, snarare än att lyfta fram det nya. Nilsson menar att stadens äldre byggnader tar en stor plats i skildringar om staden och antar en känsloladdad karaktär där den förflutna tiden gärna lyfts fram. Arkitekturen med särskilt fokus på kyrkan, Hjalmar Lundbohmsgården och Bolagshotellet, ”väger tungt i stadens retorik”.¹⁴⁷ Nilssons tes verkar stämna, då alla aktörer främst fokuserar på stadens äldre bebyggelse och modern arkitektur behandlas oftast endast i ett kort avsnitt.

Vad gäller de parallella komponenterna märks också att samernas situation och historia först börjar behandlas under 1950-talet i guideboken *Något om Kiruna* (1955). I efterkommande verk beskrivs den samiska befolkningens historia och byggnadstraditioner i någon mån. De två andra parallella komponenterna Koloniseringen av fjällvärlden och motsättningarna mellan de geografiska områdena har snarare varit konstanta i alla representationer.

¹⁴⁷ Nilsson, Bo, *Kiruna: staden som ideologi*, 1. uppl., Borea, Umeå, (2009) s. 45

Kirunastilen

Det är i Brunnströms avhandling som uttrycket ”Kirunastil” kommer upp först. Det framgår dock snabbt att det långt ifrån är all bebyggelse i Kiruna som ryms inom begreppet. Brunnström menar att det eventuellt var i Kiruna som ett brukssamhälle för första gången i Sverige hade höga estetiska ambitioner med sin bebyggelse och planläggning, och där de estetiska satsningarna gjordes av bolaget. För Kirunas del var en tanke med detta prydliga och estetiskt tilltalande samhälle också ett sätt att skapa reklam för LKAB och Kiruna. Bolagsområdets konstnärliga kvaliteter omskrevs nämligen i några samtida tidningsreportage där man även kallade Gustaf Wickmans bolagsarkitektur för en särskild ”Kirunastil”. Själva stilen kännetecknas av bland annat branta tak, smäckra skorstenar, strikt och funktionellt utformade fasader, mjukt svängda fönster m.m. Wickmans formspråk är dels traditionellt svenskt men med internationella influenser från USA och även från funkis/jugend. Stilen är också typisk för Kiruna.¹⁴⁸

Utan tvekan vågar man påstå att Gustaf Wickmans insatser för LKAB i Kiruna på ett verksamt sätt bidrog till att upprätthålla den bild av anständighet och prydlighet som bolaget var mån om att visa upp.¹⁴⁹

”Kirunastilen” är alltså all bebyggelse uppförd efter ritningar av Gustaf Wickman, med andra ord LKAB:s bebyggelse. Brunnström skriver uttryckligen att: SJ:s bebyggelse inte hört till Kirunastilen. Man får även anta att inte heller stadsplanens bebyggelse kvalar in under Kirunastilen.

¹⁴⁸ Brunnström (1981) s.175

¹⁴⁹ ibid s.179

4 RESULTAT

Nedan ska de frågeställningar som ställdes i inledningen av uppsatsen besvaras:

Vilka är aktörerna/författarna i historiseringen av Kiruna?

Den kommunala verksamhetens dokument för att arbeta med kulturmiljö består av bevarandeplanen samt de utgivna jubileumsskrifterna. Även fotoarkivet är ett verktyg för att ge en bild av vad som hör till Kirunas kulturmiljöer. Som tidigare nämnts är: kyrkan, järnvägsstationen samt Abisko turiststation är de förvalda alternativen i sökmotorn. Historiseringen som bevarandeplanen bidrar till är främst bebyggelse uppförd fram till och med 1930, det vill säga ingen modern bebyggelse tas upp här. Inom kategorin forskare är det Brunnström som med sin avhandling (1984) belyser bebyggelsen under Kirunas uppbyggnadsskede, ungefär fram till 1910. Detta resulterar i att ett stort fokus hamnar på LKAB:s bebyggelse, då de tillsammans med SJ byggde mest under den här tiden. Föreningen Kirunas rötter har fokuserat på LKAB:s förehavanden med sina två verk Bolagets äldre fastigheter (2014) samt från Bolagsområde till gruvstadspark (2014).

I början av seklet är det STF som omskrivet Kiruna i turismsammanhang för första gången. Då pekas gruvbergen och kyrkan ut som sevärdheter, men i de nyare guideböckerna såsom Sweden (2009) och Upplev Norrland (2003) förekommer även att modern arkitektur som Ralph Erskine och Stadshuset pekas ut som sevärdheter. Man kan alltså se ett skifte från att gruvan och kyrkan har varit de viktigaste miljöerna för historisering, till att även modern arkitektur har fått plats som sevärd objekt i staden.

Vilka komponenter lyfts fram från Kirunas historia med fokus på kulturmiljö och kulturarv?

I den övergripande berättelsen om Kiruna har följande komponenter kunnat urskiljas: Den allra första bebyggelsen, Drömmen om mönsterstaden, LKABs byggnader och det sociala ansvaret, SJ:s område och bebyggelse, Kyrkan som stadens sevärdhet samt Modern arkitektur. Komponenterna omskrivs inte av alla aktörer. Även tre parallella komponenter har kunnat urskiljas som ingår i berättelsen om Kiruna; Koloniseringen av fjällvärlden, Samerna samt Kirunas geografiska indelning.

Kan man se spår av dessa komponenter i dagens planeringsprocesser i och med stadsflytten?

Man ser en tydlig koppling mellan det som historiserats genom tiden samt den faktiska flyttplanen. Det som främst har historiserats i form av bebyggelse är sådant som bolaget gett upphov till, och den faktiska flyttplanen korresponderar väl med dessa teman. Alla byggnader som flyttar är således

uppförda av bolaget. Nedan jämförs de urskilda komponenterna i Kirunas historisering med flyttplanen i en tabell.

Komponenter i historiseringen	Korrespondens med flyttplan
Den första bebyggelsen	B1, LKAB:s första timrade byggnad ska flyttas.
Drömmen om mönsterstaden	Den geografiska indelningen av staden; SJ-området, Bolagsområdet och Stadsplanen kommer att försvinna i och med stadsflytten.
LKAB:s byggnader och det sociala ansvaret	Hjalmar Lundbohmsgården med matkällare, länsmansbostaden, ingenjörsvillan, flerbostadshuset B5, Svedbergska huset B55, upp till 14 ”bläckhorn” från kvarteren Fjällsippan/Fjällbruden samt ett bevarat hus i kvarteret Vagntipparen 4.
Kyrkan som stadens sevärdhet	Kyrkan med klockstapel ska flyttas.
SJ: området och bebyggelse	Inga byggnader flyttas, byggnadsminnesförklaringen för stationshuset är upphävd för att stationen ska kunna rivras.
Modern arkitektur	Inga byggnader ska flyttas. Byggnadsminnesförklaringen för stadshuset är upphävt för att den ska kunna rivras. Ralph Erskines bostadsområde Ortdrivaren kommer att rivras.

Tabell 1. Flyttplanens korrespondens med komponenter

Sammanfattning resultat

Undersökningen har visat att Kirunas kulturarv har en egen textbaserad infrastruktur som består av olika aktörer som har riktat sitt intresse mot olika komponenter i historien. Många aktörers komponenter sammanfaller med varandra men det finns också parallella berättelser och berättelser som inte blir varaktiga, eller allmänt erkända som komponenter i historiseringen av Kiruna. Det finns således en etablerad bild av *vad* som är Kirunas kulturarv, som grundar sig på vilka byggnader som lyfts fram i de olika representationerna, och som också får kontinuitet genom att de finns med på flyttlistan till nya centrum, det nya ännu obbyggda Kiruna.

Undersökningen har även visat att det råder en polarisering mellan Kirunas olika områden: Bolagsområdet, Stadsplanen och SJ-området. Denna polarisering upprätthålls och återberättas i olika texter, och är en viktig parallell komponent i Kirunas historisering. I de representationer där polariseringen mellan områdena framträder, omskrivs bolagsområdet alltid i mycket positiva ordalag. Denna långvariga diskussion om bolagsområdets bebyggelses existens eller rivning kan ha bidragit till att LKAB:s bebyggelse värderats högre än stadsplanens och SJ-områdets vilket i sin tur har resulterat i att endast byggnader från bolagsområdet finns med på flyttlistan. Det är tydligt att områdena får representera så mycket mer än bara sina specifika byggnader, de representerar även

olika grupper av arbetare från de två stora företagen SJ och LKAB, medan stadsplanens bebyggelse snarare representerar den anonyma arbetaren.

Det framkommer tydligt att Kiruna historiserats med utgångspunkt i gruvbolaget. Två andra parallella komponenter som ingår i ortens övergripande berättelse berör nybyggarna som erövrare av fjällandskapet, och samernas historia som ofta behandlas översiktligt i avsnitt som heter urinånarna, eller äldre historik.

Aktörerna som medverkat i historiseringen av Kiruna är relativt samstämmiga i vad de lyfter fram i sina representationer. Men finns det andra sätt att konstruera Kirunas historia på? Vad är det som *inte* lyfts fram. Den allmänt rådande uppfattning om vad som är Kirunas kulturarv är alltså tätt sammanlänkad med gruvbolaget. Vetskapen om att Kirunas kulturmiljö historiserats med utgångspunkt i gruvbolaget kan bidra till att bredda synen på vad som är stadens kulturarv och inkludera andra perspektiv.

Exempelvis skulle kvinnornas, tornedalsfinnarnas och samernas historia kunna stärka bilden av ortens kulturarv och samtidigt inkludera fler. De många tornedalsfinnar som bosatte sig i Kiruna och var med om att bygga upp staden, vad finns det för spår av dem i form av kulturmiljöer som skulle kunna lyftas? Istället för att flytta så många som 14 stycken av LKAB:s arbetarbostäder av typen Bläckhorn, så skulle exempelvis den gamla sjukstugan kunna vara ett förslag på en byggnad som representerar en viktig samhällsfunktion. I sjukstugan var de flesta anställda kvinnor, och deras historia skulle kunna synliggöras och lyftas genom ett bevarande av denna byggnad som representerar ett stycke kvinnohistoria.

Även SJ-s arbetarbostäder är en viktig komponent för förståelsen av Kirunas tillblivelse, då bebyggelsen är starkt kopplad till järnvägens historia. Skulle några av dessa kunna flyttas? De stora bolagen SJ och LKAB etablerade ju sig samtidigt på orten. Varför SJ-s bebyggelse inte flyttas, kan bero på att denna bebyggelse var standardiserad, och liknande fanns på andra orter, även om SJ-området i Kiruna är det största i Sverige. Det kan hända att denna standardisering inte passar in i bilden om att Kiruna är speciellt. I de flesta representationer var SJ bara en förutsättning för att LKAB skulle kunna transportera malm, en kugge i hjulet. Och som Brunnström påtalar, passar inte SJ:s bebyggelse in under det något problematiska begreppet *Kirunastil*.

Också bebyggelse under komponenten modern arkitektur är viktig för förståelsen av Kiruna. Vad berättar nyare bebyggelse om ortens historia och utveckling? Att det inte bara var under nybyggerperioden som kreativa planerare ville förverkliga sina visioner i fjällandskapet, utan att denna tradition av fascination för det hårda klimatet och exotifieringen av denna, även ägde rum under 1960 -70-talen. Kanske är detta något som *också* är typiskt för Kiruna. De två mest omskrivna byggnaderna under komponenten modern arkitektur, Stadshuset och Ralph Erskines kvarter Ortdrivaren är idag båda rivningshotade.

5 AVSLUTANDE DISKUSSION

Ett besök på Kirunas bibliotek möjliggör att den intresserade individen kan läsa in sig om ortens kulturmiljöer och skapa sig en egen förståelse om *vad* som ingår under rubriken Kirunas kulturarv. Texters och representationers betydelse när det kommer till spridning av föreställningar om kulturarv ska därför inte underskattas.

Skillnaden på det som experterna säger i förhållande till andra aktörer, är något som bör tas i beaktande. Oftast återberättas de etablerade berättelserna gång efter gång, och det är därför som demokrati-aspekten måste komma upp på dagordningen. Detta gäller särskilt i Kiruna där stora delar av kulturmiljön står under förändringstryck och rivningsshot. Landskapskonventionen påtalar just detta, att demokratiaspekten läggs i planeringen, och ett sätt att belysa vad andra säger i förhållande till experter är just genom textanalyser författade av olika aktörer.

Resultatet av undersökningen har visat att flyttplanen korresponderar väl med vilka komponenter som lyfts fram genom tiden. Urvalet av bebyggelse som ska flyttas är därför inte så överraskande, och speglar etablerade föreställningar om *vad* som är Kirunas kulturarv. Vetskapen om detta är en viktig resurs inom planeringssammahang. Även om Kiruna finns till på grund av malmbrytningen och det finns en slags symbiotisk relation mellan industrin och orten, så handlar historiseringen nästan uteslutande om gruvbolaget och dess företeelser. Med premissen att Kiruna historiserats med utgångspunkt i gruvbolaget, bör detta faktum problematiseras vilket kan bredda synen på vad som är stadens kulturarv. Kan bilden bli mer nyanserad? Sannolikt är det svårt att ändra föreställningarna av vad som är Kirunas kulturmiljöer eftersom de har skapats under mer än hundra år och är väl förankrad hos invånarna. Det är heller inte tanken, men att göra den mer nyanserad och så att fler skulle kunna identifiera sig med den skulle vara ett steg i rätt riktning. Skulle man välja att flytta andra byggnader än bara dem som är förknippade med LKAB, skulle detta kunna göra att fler kände sig delaktiga, och att just deras historia uppmärksammades.

Denna studie har endast undersökt en del av den litteratur som behandlar Kirunas historia. I en större undersökning skulle även arkivalier kunna undersökas, offentlig konst samt konst ur LKAB:s samlingar och från Norrbottens museum. Vad är det som genom tiden har avbildats? Det finns även mer litteratur att undersöka, bland annat med fokus på modern bebyggelse för att ytterligare belysa andra aspekter av Kirunas kulturarv.

6 SAMMANFATTNING

Den här uppsatsen utgör examensarbete för bebyggelseantikvariskt program vid Institutionen för kulturvård på Göteborgs universitet. Uppsatsens fokus ligger på historiseringen av Kirunas kulturmiljöer i skenet av stadsomvandlingen som just nu pågår i staden.

Demokratiaspekten och medborgardeltagande enligt europeiska landskapskonventionen är något som håller på att utvecklas inom fältet för kulturvård. För att undvika att enskilda experter ensam beslutar om vad som är kulturarv och inte, kan det därför vara relevant att se hur olika aktörer på olika sätt har kanaliserat ut föreställningar och uppfattningar om vad som är kulturarv eller inte. För att studera historiseringen av Kiruna har olika representationer av orten analyserats, som har kommit till under en lång tidsperiod.

Uppsatsens syfte är:

- Syftet är också att undersöka representationer av Kiruna som kommit till i olika tider och är författade av olika aktörer, och genom detta förstå hur bilden av vad som är Kirunas kulturarv genom tiden har formats genom textbaserade infrastrukturer.
- Att belysa vilka aktörer som har och har haft tolkningsföreträde gällande Kirunas kulturmiljö och hur dessa föreställningar som formats över lång tid, idag fortfarande får kontinuitet i planeringsprocesser.
- En målsättning med studien är att bidra till en bredare och syn på hur andra grupper kan inkluderas i kulturarvsprocesser.

Undersökningen består av två delar, i kapitel 2 sätts läsaren in i vad som händer i Kiruna i dagsläget med fokus på stadsomvandlingen och avvägningar som gjorts i planeringssammanhang avseende kulturmiljö.

Därefter följer studiens undersökningsdel i kapitel 3, där aktörerna som har varit med i historiseringen av Kiruna presenteras samt vilka tider de behandlar. Vidare presenteras de olika komponenter som finns med i de flesta skildringarna om Kiruna och som kan sägas ingå i den övergripande berättelsen om staden. Komponenterna är indelade i parallella komponenter och komponenter. Varje komponent behandlas separat och efter aktör. I vissa fall behandlar inte alla aktörer varje specifik komponent, då finns aktören inte med under avsnittet för den komponent som behandlas. Skillnader mellan aktörernas sätt att beskriva tas upp i slutet av avsnittet.

Slutsatser som kan dras av undersökningens resultat är att Kirunas kulturarv har en egen textbaserad infrastruktur som består av olika aktörer som har riktat sitt intresse mot olika komponenter i historien. Många aktörers komponenter sammanfaller med varandra men det finns också parallella berättelser och berättelser som inte blir varaktiga, eller allmänt erkända som komponenter i historiseringen av Kiruna. Det finns således en etablerad bild av *vad* som är Kirunas kulturarv, som grundar sig på vilka byggnader som lyfts fram i de olika representationerna, och som sedan också får också kontinuitet genom att de finns med på flyttlistan till nya centrum, det nya ännu obbyggda Kiruna.

Undersökningen har även visat att det råder en polarisering mellan Kirunas olika områden: Bolagsområdet, Stadsplanen och SJ-området. Det framkommer tydligt att Kiruna historiserats med utgångspunkt i gruvbolaget. Två andra *parallella komponenter* som ingår i ortens övergripande berättelse berör nybyggarna som erövrare av fjällandskapet, och samernas historia som ofta behandlas översiktligt i avsnitt som heter *urinvånarna*, eller *äldre historik*.

7 ILLUSTRATIONSFÖRTECKNING

Figur 1: Karta över deformationsutbredningen. Fördjupad översiktsplan Kiruna centrum 2014, Kiruna kommun.

Figur 2: Områdesindelning. Bevarandeplan 1984, Kiruna kommun.

Figur 3: Gamla brandstationen och stadshusets torn. Foto: Olga Simonsuuri, mars 2015.

Figur 4: ”Fläsklåda” år 1900. Foto: Borg Mesch, Kiruna kommun fotoarkiv.

Figur 5: Centrumskolan, år okänt. Foto: Borg Mesch, Kiruna kommun fotoarkiv.

Figur 6: Arbetarbostad SJ-området. Foto: Olga Simonsuuri, mars 2015

Figur 7: Kiruna kyrka. Foto: Olga Simonsuuri, mars 2015

Figur 8: Kvarteret Ortdirvaren. Foto: Olga Simonsuuri, mars 2015.

Figur 9: Stadshuset. Foto: Olga Simonsuuri, mars 2015.

Tabell 1: Flyttplanens korrespondens med komponenter.

8 KÄLLFÖRTECKNING

Otryckta källor

Bevarandeplan Kiruna C. Byggnadsnämnden 1984. Antagen av kommunfullmäktige 1984-09-10, §210

Fördjupad översiktsplan för Kiruna C. Kiruna kommun, mars 2014, kompletterad juni 2014. Antagen av kommunfullmäktige 2014-09-01.

Kulturmiljöanalys Kiruna etapp 1, Kiruna kommun, 2008

Muntliga källor

Informant 1: Clara Nyström, kommunantikvarie Kiruna kommun. Praktik 23/2-2015-20/3-2015 samt uppföljande e-post korrespondens 14/4-2015 & 15/4-2015.

Informant 2: Kenneth Johansson, ordförande föreningen Kirunas Rötter. Samtal 6/3-2015 samt uppföljande e-post korrespondens 8/4-2015 & 16/4-2015.

Informant 3: Mari Norberg, bibliotekarie Kiruna bibliotek. E-post korrespondens 9/4-2015 samt 24/4-2015.

Informant 4: Joakim Norman, projektledare LKAB, projektavdelningen - samhällsomvandling, samtal 10/3-2015.

Tryckt litteratur

Andersson, S., Olsson, K. och Wetterberg, O. 2015, u.u. *Gamlestaden. Strukturella förändringar och kulturarvsprocesser – en fallstudie*.

Bergström, Göran & Boréus, Kristina (red.), *Textens mening och makt: metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*, 2., [omarb.] uppl., Studentlitteratur, Lund, 2005

Barck, Åke, *Kirunas första sekel: utgiven av Kiruna kommun med anledning av samhällets 100-årsjubileum år 2000*, [Mediafolket], Kiruna, 1999

Brunnström, Lasse, *Kiruna - ett samhällsbygge i sekelskiftets Sverige. D. 1, En bebyggelsehistorisk studie av anläggningskedet fram till 1910*, Förf., Diss. Umeå : Univ., 1981,[Umeå], 1981

Det byggda kulturarvet i framtidens Kiruna: sammanfattning från seminariet i Kiruna 18-19 september 2008, Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 2008

Elgström, Ossian & Mesch, Borg, *Fjällfotografen Borg-Meschs äventyr bland Lapplands fjäll: upptecknade och insamlade : med talrika bilder, dels efter Borg-Meschs fotografier, dels efter teckningar*, Bonnier, Stockholm, 1929

- Falk, Hjalmar, *Något om Kiruna*, Utg., [Kiruna], 1955
- Frank, Gustaf, *Kiruna 1900-1950: minnesskrift till 50-årsjubileet*, Esselte reklam, [Stockholm], 1950
- Hedengren, Uriel, *Norrland på spåret*, Bromberg i samarbete med Connex Sverige, Stockholm, 2003
- Holmberg, Ingrid Martins (2006). *På stadens yta: om historiseringen av Haga*. Diss. Göteborg : Göteborgs universitet, 2006
- Kiruna: 100-årsboken*, Kiruna kommun, Kiruna, 2000
- Nilsson, Bo, *Kiruna: staden som ideologi*, 1. uppl., Borea, Umeå, 2009
- Ohlsen, Becky, *Sweden*, 4. ed., Lonely Planet, Melbourne, Vic., 2009
- Olsson, Krister & Adolphson Marcus, *Stadsstruktur, kulturvärden och identitet – framtida flytt av Kiruna stad*, KTH (2008)
- Ottosson, Mats & Ottosson, Åsa, *Upplev Sverige: en guide till upplevelser i hela landet*, [Ny utg.], Bonnier fakta, Stockholm, 2011
- Rönberg, Börje & Barck, Åke, *Kiruna året runt*, [Mediafolket], [Kiruna], 1988
- Sjögren, Otto, *Abisko och Torneträsk.*, Stockholm, 1909
- Sjögren, Otto, *Abisko med omgivningar: Riksgränsbanan, Kebnekaise, Torne träsk : längre och kortare utflykter*, [3. omarb. uppl.], Wahlström & Widstrand i distr., Stockholm, 1921
- Sjöholm, Jennie, *Föreställningar om stadsomvandlingens Kiruna*, Göteborgs universitet, 2010
- Svensson, Birgitta & Wetterberg, Ola (red.), *Malmberget: strukturella förändringar och kulturarvsprocesser : en fallstudie*, 1. [uppl.], Riksantikvarieämbetet, Stockholm, 2008
- Tidholm, Po, *Norrland: essäer & reportage*, Teg Publishing, Luleå, 2012
- Johansson, Karl-Erik, *Kiruna: stad och vildmark*, Norstedt, Stockholm, 1977
- Johansson Kenneth, Stenberg Peter. *Från bolagsområde till gruvstadpark*, ScandinavianBook AB, Stockholm, (2013)
- Johansson Kenneth. *Bolagets äldre fastigheter*, ScandinavianBook AB, Stockholm, (2013)
- Winther Jørgensen, Marianne & Phillips, Louise, *Diskursanalys som teori och metod*, Studentlitteratur, Lund, 2000